

1. Jeugd in Fryslân.

2.1 De eerste jaren.

De kleuterjaren eindigden voor mij in de eerste klas van de lagere school. Op het moment dat Oostenrijk door Duitsland werd ingelijfd, kwam ook voor mij aan een veilig en onbekommerd deel van mijn jonge leventje een einde. Dat leventje had zich op 29 april 1932 op een bovenhuis aan de Snekerkade in Leeuwarden aangekondigd. Na een verhuizing in de periode waarin ik me van mijn eigen bestaan onbewust was, begon de perceptie van de omgeving waarin ik met vallen en opstaan opgroeide. Dat vallen waren drie operaties. De eerste toen ik drie jaar oud was en mank ging lopen als gevolg van een groeiend gezwel achter mijn linker knie. Een operatie en twee weken ziekenhuis brachten me letterlijk weer op de been. Ik herinner me vagelijk dat ik met een doekje met ether uit de werkelijkheid van mijn bestaan werd gesleurd en dat de voor mij bestemde cadeautjes onder alle kinderen van de ziekenzaal werden verdeeld. Mij is verteld dat ik daar enorm boos over ben geworden. Ik kan me de zaal en de cadeautjes wel, de boosheid en de daarmee gepaarde uitbarsting van woede en nijd niet herinneren. (Begraven of verdrukte emoties?) De tweede operatie betrof een oorontsteking. Op de tafel in de woonkamer van mijn ouderlijk huis werd mijn trommelvlies doorgeprikt en werd ik van een nare pijn verlost. Bij de derde operatie werden mijn tonsillen verwijderd. Zonder verdoving een traumatische ervaring. Ons gezin(netje) bestond uit Vader, Moeder, mijn 9 jaar oudere broer Jan, mijn twee jaar oudere zus Betty en mijn vier jaar jongere broer Sied. Met mijn broers had ik buiten de activiteiten die zich in gezinsverband afspeelden, weinig contact. Dat gold ook (tot mijn grote spijt) voor Betty. Betty was de dochter van Vader en zijn eerste vrouw, Dieuwke Scheltema. Na het overlijden van haar Moeder werd Betty door de ouders van Dieuwke op Ameland opgevoed en al spoedig bleek dat die opvoeding ook een constante breuk met het contact tussen dochter en vader inhield. Voor de opvoeding van Jan en de verzorging van Vader's huishoudentje was mijn Moeder verantwoordelijk. Ze had spoedig na het overlijden van Dieuwke als huishoudster in het gezin Vlietstra haar intrede gedaan. Die aanstelling veranderde vrijwel onmiddellijk nadat bleek dat er van meer dan een weduwnaar-huishoudster combinatie sprake was.

Mijn wieg stond dus in een bovenhuis aan de Snekerkade. Dat appartement, als je in die tijd van een appartement kon spreken, was gelegen boven de kruidenierswinkel van Plantinga. De Snekerkade vervolgde zich na de eerste dwarsstraat (de Lange Marktstraat) als de Snekertrekweg en deze twee wegen vormden de Zuidelijke zijde van de Harlingertrekvaart, het kanaal dat Leeuwarden met het Friese havenstadje Harlingen verbindt. Een zijtak van dit kanaal, de Zwette, splitst zich even ten Westen van Leeuwarden van de Harlingertrekvaart af en leidt naar Sneek. Ik neem aan dat de benamingen Snekerkade en Snekertrekvaart dan ook van de mogelijke verbinding van Leeuwarden met Sneek afkomstig zijn. De wegen aan beide zijden van deze kanalen waren oorspronkelijk jaagpaden. Paden waarlangs mensen en paarden de vracht- en beunschepen door het kanaal trokken. Rechts naast ons pand bevonden zich nog twee huizen voordat de Snekerkade door een zich naar rechts van de Harlingertrekvaart (gezien vanaf mijn geboortehuis) afbuigend kanaal werd versperd. Aan de rechterkant van deze afbuiging bevond zich de (Zuidelijke) Willemskade en aan de linkerkant de Verlaatsbrug, een met de hand bedienbare draaibrug, die Snekerkade en Willemskade met de Westersingel, de Wilhelminabaan

(een groot sportveld), de Harlingertrekweg (gelegen aan de andere zijde van de Harlingertrekvaart), de Elisabethstraat en een verbindingsweggetje naar het Jacob Catsplein (het “parkeerterrein”) verbond. Op de Snekerkade staand bevond zich links vanuit mijn geboortehuis gezien, de veemarkt die werd omzoomd door de Lange Marktstraat, de Stationsweg, de Zuidersingel en de Snekertrekweg. Aan die Snekertrekweg had de veemarkt een gedeelte dat uit twee verdiepingen bestond en voor schapen bestemd was. Vanaf de Snekertrekweg strekte de veemarkt zich dus uit tot aan de Stationsweg waaraan het einde daarvan het station van Leeuwarden was gelegen. De lengte van de veemarkt was een dikke driehonderd meter en de breedte zo’n zeventig tot tachtig meter. Eigenlijk werd de veemarkt slechts op Vrijdagen, de marktdagen, gebruikt en gedurende de overige dagen was dit complex een enorme trekpleister voor clandestiene invasies van de in die omgeving opgroeiende jeugd. Langs de Snekertrekweg en de veemarkt wandelend nam de Harlingertrekvaart een bocht naar rechts. Na die bocht bevonden zich twee grote industrieën, de Frico (een coöperatie van Friese zuivelfabrieken), en de CAF (een bedrijf waar veevoerders en kunstmest werden geproduceerd). Vader had na zijn loopbaan als tweede machinist bij de Grote Handelsvaart een betrekking als Chef-machinist bij de Frico gekregen, een dienstverband dat tot hij tot zijn vijf-en-zestigste jaar zou blijven vervullen. Nog voordat ik een jaar op het bovenhuis aan de Snekerkade had doorgebracht verhuisde de familie naar de Elisabethstraat. De huurwoning die mijn ouders betrokken, maakte deel uit van een lange rij huizen en was redelijk groot. De benedenverdieping bestond uit twee kamers en suite, een geheel uit glas bestaande serre, een keuken(tje), een wasplaats, een parterre en gang die toegang gaf tot de kamers, de keuken, een bergplaats onder de trap en een kast. De trap leidde naar de bovenverdieping waarin zich drie slaapkamers, een rommelzolder en twee klerenkasten bevonden. Boven de overgang van de trap naar de overloop bevond zich een groot dakraam dat in het platte dak van dit huis was aangebracht. De rommelzolder had een klein dakraampje dat kon worden geopend en waardoor je je op het dak kon wringen. (Dat is me door mijn ouders slechts een paar maal in mijn jeugd toegestaan.) Het toilet bevond zich achter de wasplaats en maakte deel uit van een houten schuur. Die lag feitelijk buiten de beschutting en de warmte van het woonhuis. Twee maal in de week werd het tonnetje, waarin we onze uitwerpselen deponeerden, door de “tonneman” opgehaald en werd door een lege ton vervangen. Aan de voorzijde van het huis lag een hoge stoep, een iets lager gelegen trottoir en de straatweg. Aan de achterzijde hadden we een tuintje dat via een hekje en een poortje op een smalle stoep die langs de achterzijde van de meeste huizen van onze kant van de Elisabethstraat, langs het parkeerterrein liep. Ons huis was eenvoudig en praktisch ingericht. In de serre bevond zich een tafeltje en een paar stoelen, Moeders trapnaaimachine en talloze planten. De woonkamer was voorzien van een tafel, vier stoelen, een dressoir, een radio, en een sofa. De “mooie kamer” was stijlvol ingericht en was tevens de kamer waarin gasten werden ontvangen. Vier zware fauteuils, een ronde tafel die was afgedekt door een gehaakt tafelkleed, een dressoir met Chinees aardewerk (overblijfselen van de tien jaar dat mijn Vader als machinist bij de Java-China-Japan-Lijn had gevaren), een fraaie Friese hangklok, en een boekenkast voorzien van een encyclopedie en de werken van Emile Zola (ik heb stiekem zijn erotische werk Nana verslonden). Onze slaapgelegenheden waren in de drie slaapkamers opgesteld. Broer Jan had de kleinere kamer aan de straatzijde tot zijn beschikking, terwijl Sied en ikzelf één van de twee kamers die op het parkeerterrein uitzagen, deelden. De zolderkamer werd door mij omgetoverd in een klein circus

waarin ik me jongleur, trapeziumwerker, clown en leeuwentemmer waande.

De Elisabethstraat zelf vergeleek ik in mijn jeugd met òf een banaan òf de boog van een “pijl en boog” waarbij de Westersingel als spandraad fungeerde. De straat liep dus in een flauwe boog van het begin van de Westersingel naar het midden ervan en kwam uit op de kruising van deze Singel en de Fonteinstraat. Tegenover ons huis in de Elisabethstraat bevond zich de garage van een veearts en keken we verder uit op de achterzijde van een aantal statige huizen aan de Westersingel. Op het hoekje van de Westersingel en de Elisabethstraat woonde onze huisarts, dokter Wever. Daartegenover bevond zich aan het begin van onze straat een melkfabriek. Ik herinner me nog vagelijk dat die fabriek in mijn zeer vroege jeugd werd gesloopt. Dat was ook het geval met de woning van één van de twee brugwachters, een woning die tegenover de melkfabriek en aan de kanaalzijde van de Westersingel was gelegen. Onze woning werd door de PTT herkend als Elisabethstraat 46. De even nummers bevonden zich aan de kant van het parkeerterrein, de oneven nummers aan de andere kant van de straat en zagen uit op de achtertuintjes en achtergevels van de huizen aan de Westersingel. Vanuit de vensters in de “mooie” kamer, die aan de voorzijde van het huis was gelegen, de deuropening en het openslaande raam dat in de slaapkamer aan de straatzijde lag, kon ik de Elisabethstraat in de richting van de Verlaatsbrug overzien en had ik een fraai uitzicht op het kanaal langs de Willemskade. Ook was het hoekhuis van de Snekerkade zichtbaar en ik genoot vooral van dit uitzicht wanneer schepen de open gedraaide brug passeerden en meer nog van de momenten waarop in de zomer de zon in de vroege ochtenduren langzaam boven de huizen aan de Snekerkade uitrees. Het parkeerterrein was aan vier zijden omzoomd. Aan de Oostzijde lagen de achtertuintjes van de woningen van de even genummerde Elisabethstraat. Aan de Zuidzijde lag, gescheiden door een sloot, het sportcomplex van de Wilhelminabaan. Aan de Westzijde was een hek geplaatst dat ons ervan weerhield de sportvelden die achter dat hek waren gelegen, als uitdagende verlengstukken van onze jachtvelden te betreden. Aan de Noordzijde lag een groot overdekt zwembad dat kortweg als de “Overdekte” werd aangeduid. Die Overdekte sloot aan op de achterzijde van een groot huis aan het andere einde van de Elisabethstraat.

Aan de achterzijde van die woning lag de werk- en opslagplaats van aannemer Westerbaan. De ingang van de Overdekte lag aan de Jacob Catsstraat, de verbindingsstraat van het parkeerterrein met de Fonteinstraat. Jacob Catsstraat en Fonteinstraat vormden een T-kruising waarbij de Fonteinstraat als de horizontale tak van de T fungeerde. De gehele lengte van die Fonteinstraat bestond uit herenhuizen waarvan de achtergevels op de Overdekte en de sportvelden uitkeken. Tegenover het verreweg grootste

De rode blokken zijn van boven naar beneden het Overdekte zwembad, ons huis, praktijk dokter Wever, de brugwachterswoning en de woningen van de armere gezinnen aan de Harlingertrekvaart

Aan de achterzijde van die woning lag de werk- en opslagplaats van aannemer Westerbaan. De ingang van de Overdekte lag aan de Jacob Catsstraat, de verbindingsstraat van het parkeerterrein met de Fonteinstraat. Jacob Catsstraat en Fonteinstraat vormden een T-kruising waarbij de Fonteinstraat als de horizontale tak van de T fungeerde. De gehele lengte van die Fonteinstraat bestond uit herenhuizen waarvan de achtergevels op de Overdekte en de sportvelden uitkeken. Tegenover het verreweg grootste

gedeelte van deze bebouwing lag een parkje, het Vosseparkje. In mijn vroege jeugd jaren vormden de Straat (de Elisabethstraat), het parkeerterrein, de sloot langs het parkeerterrein en de Wilhelminabaan, de sportvelden aan de Westelijke zijde van het parkeerterrein, en het Vosseparkje onze speelruimte. Voor wat dat betreft waren we rijkelijk van ontplooiingsmogelijkheden voorzien en tekenden sterk af bij de bekrompen mogelijkheden die de grote steden in Nederland de jeugd te bieden hadden. Robbie was de oudste van vier kinderen van onze naaste burens, de familie Wolff. Behalve Robbie maakten Lenie, Gerard en Hans(je) deel uit van dit gezin. Kinderen uit de Elisabethstraat die elkaar regelmatig ontmoetten waren afkomstig van de gezinnen die ik hier verder met de achternaam aanduid: Wiersma (Klaas), Sjoerdsma (Jansje en Ellie, Hendrik, Meindert en Klaas), van der Schaaf (Maaike, Tinie, Boukje en Rigje), Bartstra (Henk en Nico), de Vlas (Suzanne en een jongere dochter waarvan de naam me is ontschoten), van der Meer (Bennie, Kees, Herman en Jannie), Westerbaan (Andries en Kees en een oudere broer), Koster (Jannie), Althof (Eddie, Jan, en een hele reeks oudere broers en zusters; duidelijk katholiek), Veenstra (met één dochter: “mooie Trees”), Braak (Bouke en Oebele) en Cohen (Esther en Grietje). Op het hoekje van onze straat woonde de familie Rosenberg. Na de sloop van de melkfabriek was dit het laatste pand (of het eerste gezien vanaf de Willemskade) van onze straat geworden. De families Sjoerdsma en Koster namen een belangrijke plaats in de gemeenschap van onze straat in. Ze hadden beide een kruidenierswinkel waarin bijna alles wat tijdens de maaltijden op werd gediend, te koop was. Bijna alles want de meeste vleeswaren vormden daar een uitzondering op, hoewel ook het gesneden broodbeleg in beide winkeltjes te koop was. Deze ouderwetse winkeltjes vormden een wereld apart. De grote bakken met de daarin gestorte bonen, peulvruchten, rijst, gort en allerlei andere soorten grutterswaren gaf je een gevoel van een ontspannende overdaad. De kasten onder en achter de toonbank waren gevuld met trommels, glazen, flessen, verpakt voedsel, kazen, hammen en worsten, kortom een wereld die de indruk wekte dat honger een onbekend begrip was. Een overdaad die helaas van al te korte duur zou zijn en door het naderende oorlogsgeweld wreed zou worden verstoord. Maar zolang we ons daar niet bewust van waren, bij de boodschappen een extra snoepje kregen en we bij de slager dat heerlijke plakje leverworst in ontvangst mochten nemen, leek ons wereldje onbedreigd.

Met het parkeerterrein was die straat ons meest gebruikte en dagelijkse speelgebied geworden tijdens de uren waarin we niet in klaslokalen waren opgesloten. Auto's kenden we nauwelijks, alleen de veearts, de aannemer Westerbaan en de transportondernemer de Vlas waren in het bezit van deze vervoersmiddelen en zelfs de leveranciers bezochten hun klanten in de Elisabethstraat met handkarren of een wagen die met behulp van echte paardekrachten verplaatst kon worden. Spelletjes die door praktisch iedereen op en in deze autoloze en van klinkers voorziene wegen en pleinen werden gespeeld, waren onder andere “knikkeren”, “hinkelen”, “boompje verwisselen”, “moeder mag ik overvaren?”, “voetballen”, “kaatsen” en een keur van kinderspelen die slechts vaag in mijn volgepropte geheugencellen bewaard zijn gebleven. Omdat we na ons zevende levensjaar allen hadden leren lezen, werden de boeken van de Duitse schrijver van Indianenverhalen, Karl May, door de jongens verslonden. Dat betekende dat ook de namaak-cowboys, pseudo-indianen, en virtuele sheriffs en bandieten een belangrijke plaats in onze activiteiten hadden ingenomen. Veel meer dan de rollen die vaders, moeders en kinderen in onze schijnwereld speelden, hoewel ik me er bewust van ben dat de meisjes ons van tijd tot tijd in het

nabootsen van de wereld van onze ouders trachten te betrekken. De grote trekpleisters waren echter de onbekende gebieden die we langs de Snekertrekweg en de Harlingertrekweg konden bereiken. Ook het slootje tussen het parkeerterrein en de Wilhelminabaan gaf toegang tot ongekende landschappelijke territoria. Vooral in de winter als dat slootje bevroren was en we zonder gevaar het ijs op durfden. Die slootjes tussen de sportvelden boden dan niet alleen het verplichte schaatsgenot; ze nodigden uit tot verdere avonturen omdat ze directe aansluitmogelijkheden hadden met de sloten en kleine kanaaltjes in het gebied tussen Leeuwarden en Harlingen, aan de rechterzijde van de Harlingertrekvaart en tussen Leeuwarden en Sneek of Bolsward aan de linkerzijde van dat kanaal. Een ongekende weelde waarvan ik tot aan mijn achttiende levensjaar volop heb genoten.

Hoewel zowel mijn vader als mijn moeder in de schoot van het Christelijke geloof waren opgevoed, hadden ze zich beide van de georganiseerde religie afgewend. Het sprak dan ook als vanzelf dat ik op mijn zesde jaar in de dichtstbijzijnde openbare lagere school werd ingeschreven. School 16 was gelegen aan de Coornhertstraat en bereikbaar via de Fonteinstraat. De wandeling naar School 16 nam niet meer dan tien minuten in beslag. Op dat moment was ik de enige leerling aan deze school die afkomstig was uit de Elisabethstraat. Alle andere kinderen bezochten zogenaamde “scholen met de bijbel”, rooms-katholieke leerinstellingen, prive-scholen of de enige school in Leeuwarden die op het Joodse geloof was gebaseerd. Al snel werd onder de vele kinderen die de Elisabethstraat rijk was dan ook rondverteld dat mijn ouders “rooien” waren. Kennelijk werd men onherroepelijk in de categorie van de “socialen” geplaatst als hun kinderen een niet-confessionele school bezochten. Die verzuilde indeling van het maatschappelijke bestel is helaas tot vandaag de dag ongewijzigd gebleven. Veel problemen leverden de geruchten mij over de veronderstelde politieke kleur van mijn ouders niet op. Toen Robbie, mijn roomse buurjongen mij op een bepaald moment toebeet dat wij kettters waren, reageerde ik woedend dat wij normale mensen en zeker geen kettters waren. Wat wisten zevenjarige kinderen, die buiten de invloedssfeer van pastoors, nonnen en misdienaren leefden, van dit soort karakteriserende labels af? Robbie zal ongetwijfeld in de aanname zijn opgevoed dat er in ons gezin iets niet klopte en zijn ouders hebben hem kennelijk nooit verteld dat dat woord “ketter” afkomstig was van de aanduiding “Cathar” wat zoveel als “puur” betekent. Het is zelfs de vraag of Robbie ooit in zijn leven kennis heeft genomen van de bloedige kruistochten die de RK-kerk tegen deze puristen in de 11de en 12de eeuw in Zuid-Frankrijk heeft ondernomen. Maar op dat moment was “ketter” voor mij een scheldwoord dat je je niet zomaar zonder meer liet welgevallen. Toch leverde deze gesegregeerde onderwijswereld spanningen op. Om School 16 te bereiken moest ik de Wilhelminaschool (een Christelijk instituut) in de Fonteinstraat passeren. Er zaten op die school een paar jongens die het speciaal op mij hadden voorzien en me iedere dag op stonden te wachten. Behalve het uiten van dreigementen hebben die knapen me eigenlijk nooit fysiek lastig gevallen. Toch was het met lood in mijn schoenen dat ik deze school passeerde. Op een kwade dag dacht ik een oplossing te hebben gevonden toen een vrachtwagen vanuit het parkeerterrein de Fonteinstraat in de richting van mijn school indraaide. Ik klampte me vast aan het achterschot van de vrachtwagen en zo denderden we de Wilhelminaschool voorbij. Aan het eind van de Fonteinstraat moest ik de vrachtwagen los laten om niet met wagen en al tot de volgende halte (waar in hemelsnaam?) te worden meegesleurd. Ik liet los en dacht dat ik de verkregen snelheid kon compenseren door tijdens deze loslaat manoeuvre hard mee te lopen. Dat lukte dus niet en ik

sloeg voorover tegen de straatstenen aan. Een stevig bloedneus, een geschaafde kin, een gescheurde broek en beschadigde knieën was het resultaat van deze ondoordachte daad. Ik ben naar huis teruggestrompeld. Ter hoogte van die vervloekte Christelijke school staarden mijn plaaggeesten mij in grote ontzetting aan. Thuis werd ik opgelapt en weer naar school gestuurd waar een standje vanwege mijn “te laat zijn” liefdevol achterwege bleef. Dit ongeval had één voordeel. Ik ben nooit meer lastiggevallen. Christelijke compassie heeft toen kennelijk wel degelijk een (overigens kleine) rol gespeeld.

Op school speelden de problemen tussen de verschillende religies niet. Bij de keuze die ouders maakten om hun kroost naar een openbare school te sturen, was het feit dat de ouders van deze kinderen de religie niet op hun hart droegen, doorslaggevend. We maakten kennis met Juffrouw Brons die ons al snel in twee jaar tijd leerde schrijven, lezen, rekenen, zingen, tekenen en de klok lezen. Een speciaal moment was haar aankondiging dat ze ons voor ging lezen en verstond daarbij de kunst dermate boeiend ons kennis te laten maken met de verhalen uit de door haar geselecteerde boeken dat ik bijna letterlijk aan haar mooie lippen hing. Ze deed haar werk met zo veel charme, ijver en plezier dat ze mijn eerste grote liefde werd. Een liefde die wreed werd verstoord toen ze ons in de tweede klas vertelde dat iemand anders haar plaats voor de klas in zou gaan nemen, omdat juffrouw Brons ging trouwen. Ik was overdonderd. Dat kon niet, dat mocht niet, dit was mijn juffrouw! Die kon me dat toch niet aandoen. Mijn verdriet duurde precies een week; een week waarin ik geen oog dicht kon doen en waarin mijn ouders me naar school moesten slepen. Na die week was mijn verdriet voorbij en mijn liefde omgeslagen in haat. Wat een naar mens om ons in het algemeen, maar mij in het bijzonder zo in de steek te laten! Juffrouw Brons werd dus vervangen door een andere juffrouw die zo weinig indruk op mij heeft gemaakt, dat ik me absoluut niet meer herinner wat haar naam was en hoe ze er uit zag. Ik was blij dat we in de derde klas een “meester” zouden krijgen. Dat zou een te sterke emotionele binding voorkomen met de persoon die de klas aanstuurde.

Van de kinderen die mijn klas zes jaar lang bevolkten, zijn de namen van Jan van Dijk, Wim Verkerk, Jacob de Gele (echt geen bijnaam), Freddie Herema van Vos, Riekie Kiestra, Anneke Kooi, Hiltje Rozema, Tinie Brada en Anneke Kleefstra in mijn geheugen blijven hangen. Van Tinie Brada is me bijgebleven dat die een dag voor mijn verjaardag jarig was. Die herinnering leverde in 1991 een boeiende situatie op. Bij het inchecken aan een balie van de KLM op 28 april kwamen Francine en ik oog in oog te staan met een jongedame die onze bagage en tickets verwerkte. Ze droeg een KLM-naamplaatje met daarop de naam: Mej. Brada. Ik wist dat de naam redelijk uniek was en giste: “Gefeliciteerd met de verjaardag van je tante Tinie”. Dat sloeg in als een bom. “Hoe weet U dat ik een tante Tinie heb die vandaag jarig is?” Lachend vroeg ik of het klopte en ze bevestigde mijn bluf. Ik heb haar heel snel uitgelegd dat we klasgenootjes waren, de klas op twee opeenvolgende dagen trakteerden en een fijne school hadden bezocht. Ze scheen de uitleg te accepteren, maar bleef ons met een verwonderde blik nastaren. Evenals Tinie heb ik deze mejuffrouw Brada daarna ook nimmer meer ontmoet. Hiltje Rozema was echter een ander verhaal en ging een aparte plaats innemen. Ze woonde ergens ver weg aan de Harlingertrekweg en passeerde iedere dag op weg naar school ons achtertuintje. Vanaf de tweede klas begon ik haar op te wachten en wandelden we samen naar en van school. In de middagpauze mocht ze op school overblijven omdat het haar meer dan drie kwartier kostte om de afstand naar en van haar huis naar school te overbruggen. Ik had in mijn jonge jaren in Hiltje een trouwe kameraad

gevonden, hoewel ik me absoluut niet meer kan herinneren waar ze na de lagere school is gebleven en waar we al die tijd over hebben gepraat.

Op momenten waarop ik me verveelde of geen zin had in huis te blijven hangen, zocht ik Ali op. Ali was de huishoudster van een oudere weduwnaar die op nummer 54, naast de Rosenbergs woonde. Haar werkgever was vaak uithuizig en Ali had meestal tijd genoeg over om spelletjes te spelen. Ik sleepte die dan mee en zo brachten we tezamen vaak genoeglijke uurtjes door. In die periode had ik ook kennis gemaakt met een jongen van mijn leeftijd die aan de Harlingertrekweg woonde, een slordige 400 meter vanaf de Verlaatsbrug. Hij had me vaak met mijn spelletjes naar Ali zien gaan en vroeg me of ik in plaats van naar Ali te gaan hem thuis op kon komen zoeken en de spelletjes mee te brengen die ik naar normaal naar Ali meebracht. Ik voelde er wel wat voor en loog tegen Moeder dat ik naar Ali ging. In plaats daarvan stond hij me op te wachten en bracht me bij hem thuis. Dat thuis was een bovenwoning aan de achterkant van een blok huizen. Na de trap te hebben beklommen, kwamen we in een klein woninkje met een kamer annex keuken en een slaapkamer. Het toilet bevond zich buiten en werd door alle overige bewoners gebruikt. Ik schrok van de armoede die ik hier aantrof. Als klap op de vuurpijl kwam zijn moeder naar me toe die me vroeg of ik niet op een verkeerd adres was aanbeland. Ze vervolgde dat ze de indruk had dat ik stiekem naar hen toe was gekomen omdat mijn ouders niets met arme mensen te maken wilde hebben. Ik was met stomheid geslagen en begreep op mijn jonge leeftijd dat ik hier in een totaal andere wereld verzeild was geraakt. Haar opmerkingen hadden het effect van een klap in mijn gezicht, maar het sociale verschil tussen mensen die met z'n allen de Nederlandse samenleving vertegenwoordigden, is me toen wel heel erg rauw duidelijk gemaakt. Ik weet niet of mijn ouders inderdaad niets met arme mensen te maken wilde hebben - heb het hun ook nooit gevraagd en heb onwetend over hun eigen (voor)oordelen mijn eigen weg gevolgd.

2.2 De eerste twee oorlogsjaren.

Op 10 mei 1940 werd ik door opgewonden ouders gewekt. Nederland bleek door haar burens te zijn overvallen en via de radio had Vader gehoord dat Duitse troepen de grens met Nederland hadden overschreden. Mijn nerveuze ouders hadden zich in de voordeur geïmproviseerd en waren in hevige gesprekken met de burens verwickeld. Hoewel mijn ouders er op stonden dat ik binnen bleef, was ik veel te nieuwsgierig om maar iets van al deze opwindende te willen missen. Ik wrong me tussen de benen van mijn ouders door en trachtte te volgen wat er zoal gaande was. In mijn herinnering was het een schitterende dag, een onbewolkte lucht en een stralend zonnetje. Dat alles schiep een heel onwezenlijke indruk. Toen wees mijn Vader naar boven en vertelde me dat er een luchtgevecht plaats vond. Ik heb daar een idiote herinnering aan bewaard. Vier vliegtuigen die zich schril tegen de blauwe lucht aftekenden, hingen als een carré in de lucht en hadden de neuzen van die toestellen op een daartegenover liggend vliegtuig gericht. Ze vloegen niet, ze hingen daar zonder zich te verplaatsen en volgens mijn ouders schoten ze op elkaar. Vier objecten die met hun zilvergrijze kleuren fel door de zon werden belicht en als keffende honden tegenover elkaar stonden. Dat onwezenlijke schouwspel was voor mij het begin van de tweede wereldoorlog. Niet lang daarna werden we met een ander schouwspel geconfronteerd. De Duitse troepen waren Leeuwarden binnengekomen en een legertje militairen, allen gezeten op een motorfiets met zijspan, reden via de Verlaatsbrug de Westersingel op. Diezelfde dag hadden de

Duitsers zich van Noord-Nederland meester gemaakt en werd hun opmars door de Nederlandse troepen aan het begin van de afsluitdijk tot staan gebracht. Nadat het Nederlandse leger in de drie tot vier daaropvolgende dagen bij de Grebbeberg was afgeslacht en de binnenstad van Rotterdam in puin was gegooid, bleek de strijd te zijn gestreden. Het Nederlandse leger had zich bij monde en daad van Generaal Winkelman overgegeven en een restant van onze militairen bleef het nog een paar dagen in de provincie Zeeland volhouden.

Een sterk depressief gedrag van mijn ouders deed me als achtjarige realiseren dat dit alles ernst was en dat ons nare tijden te wachten stonden. Reacties van oudere broer Jan (toen 17 jaar oud) en mijn kleine broertje Sied (4 jaar) staan me echter absoluut niet bij. Toch moet de angst van mijn ouders voor een groot deel zijn voortgekomen uit de leeftijd van mijn broer. Jan zat in de vierde klas van de MULO (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) en naderde de leeftijd waarin zijn lichaam gemakkelijk een prooi zou kunnen worden aan de behoefte van de bezettingsautoriteiten dat tot kanonnenvlees te willen promoveren. Voorlopig veranderde er echter niets. We vervolgden onze lessen op onze scholen en het leek er zelfs even op alsof er niets bijzonders aan de hand was. Behalve dan dat de uniformen van de militairen er anders en dreigender uitzagen. Dat er wel degelijk iets aan de hand was, werd ik me in de zomer van 1940 op pijnlijke wijze bewust. Plotseling verschenen er bordjes in het Vosseparkje met het opschrift: "Voor Joden Verboden". Dat betekende dat Esther en Grietje Cohen en de vele kinderen die het gezin Rosenberg rijk was, in hun bewegingsvrijheid werden beperkt. Maar als dat alles was, zou het best wel meevallen dacht Moeder hardop. Vader had daar een andere kijk op. Waar hij de wijsheid vandaan had, weet ik niet maar hij verzekerde ons dat dit slechts het begin was en dat we ons er op moesten voorbereiden dat de Duitsers geen enkel lid van de Joodse gemeenschap met rust zou laten. Hij vreesde zelfs voor een massale slachting onder de Joden. Als Vader zich bewust was van een dergelijke ontwikkeling, moeten er veel meer Nederlanders zijn geweest die dat naderende onheil ook moeten hebben aanvoeld. Dat Prof. De Jong dit gevoel van een deel van onze samenleving in zijn meesterwerk over de geschiedenis van Nederland tijdens de tweede wereldoorlog niet heeft onderkend, is onbegrijpelijk. Nog ontstellender is het feit dat mensen met dit inzicht zo weinig hebben gedaan om hun Joodse landgenoten in die vroege periode van de bezetting te helpen. Als kind werd ik heel indringend met deze situatie geconfronteerd en heeft tot een latent en onbewust schuldgevoel geleid dat ik de rest van mijn leven met me mee heb gezeuld.

Het jaar 1940 verliep zonder dat we veel van het oorlogsgeweld merkten waarin Europa verwickeld was. In de derde klas was de juffrouw vervangen door meester Hofstra, een serieuze persoonlijkheid die ons behalve de verplichte vakken schrijven en rekenen, ook wegwijst maakte in aardrijkskunde, geschiedenis, en biologie. Hij probeerde ons ook aan het zingen te krijgen. Het was vooral het vak aardrijkskunde dat me boeide en ik bekwaamde me in het bestuderen van landkaarten en het tekenen ervan.

In 1941 vonden er een aantal dramatische gebeurtenissen plaats. De Duitsers waren begonnen het kleine vliegveldje even buiten Leeuwarden om te bouwen tot een groot militair vliegveld dat zich uitstreckte van Stiens tot Beetgummertmolen en later dat jaar een doelwit van geallieerde luchtaanvallen begon te worden. We raakten vertrouwd met het huilen van de sirenes die ons aanmaanden een veilig plekje op school of in huis op te zoeken. Die schuilplaatsen waren op school de krappe ruimte onder de schoolbanken en in huis de kast onder de trap naar de

bovenverdieping. Men deed ons geloven dat als het pand door bommen zou worden getroffen, de trap de grootste kans liep te blijven staan, zelfs als het dak het zou begeven. We raakten ook ons speelterrein kwijt. De sportvelden werden minder toegankelijk en op het parkeerterrein achter ons huis werden grote opslagruimten gebouwd. Die bouwwerken werden door een gordel van hekken en prikkeldraad van de buitenwereld afgesloten en er bleef slechts een kleine ruimte over tussen ons achtertuintje en het hekwerk rondom dit Duitse cordon, waar we een balletje konden trappen of ons anderszins konden vermaken. Die overgang naar het langzame bewustwordingsproces dat het leven grimmiger en gevaarlijker werd, zorgde ook voor de verandering waarmee ik de wereld zelf beschouwde. Ik werd bang. Vooral de nachten begonnen een kwekking te worden. Het gedreun van overvliegende en met bommen geladen vliegtuigen, het gehuil van de sirenes, de wetenschap dat Esther en Grietje elke dag konden worden opgepakt en afgevoerd, zorgden voor nachtmerries. Als ik wakker werd of niet in slaap kon komen, verbeelde ik me dat de slaapkamer zich als het ware aan het uitzetten was. De afstanden tot ramen, deuren en hoeken namen afgrijselijk grote proporties aan en het gebeurde meer dan eens dat ik huilend de geborgenheid van de woonkamer en mijn ouders opzocht. Het feit dat een verdwaald vliegtuig zijn bommenlast op een wijk liet vallen, waarbij ettelijke mensen in hun slaap werden verrast en daarbij om het leven kwamen, maakte het er allemaal niet beter op. De berichten die Vader via een clandestiene radio (onze normale radio hadden de Duitsers gevorderd) wist op te vangen, waren ook niet bepaald opwekkend. Toch begon ik in de loop van dat jaar al deze gebeurtenissen langzaam als normaal te accepteren en ik denk dat de aanval van de Japanners die op 7 december van dat jaar ook de Verenigde Staten in de oorlog deed storten, het moreel van mijn ouders opvijzelde en ons in positieve zin sterk beïnvloedde. Na augustus 1941 ging ik over van de derde naar de vierde klas, nog steeds bij meester Hofstra. Eén van mijn klasgenoten was Henk Bakker. Maar ik begon veel meer belangstelling aan de dag te leggen voor zijn twee jaar oudere zuster, Betty, en in de zesde klas bij meester Groothof zat. Betty Bakker werd na juffrouw Brons m'n tweede grote liefde. Als ze in de buurt was, volgden mijn ogen haar en als ze me gedag zei of ik haar betrapte op een kleine glimlach, was ik overgelukkig. Mijn verering van dit in mijn ogen onaardse schepseltje bracht me zodanig in vervoering dat ik juffrouw Brons begon te vergeten en de angst van de oorlogsdreigingen op de achtergrond begonnen te raken. En zo slenterden we langzaam de laatste drie oorlogsjaren binnen, een periode die op een tienjarige van zeer grote invloed is geweest.

2.3 Betty Vlietstra.

Om te voorkomen dat mijn zus, Betty, te plotseling in deze kroniek van mijn herinneringen haar rechtmatige plaats in dreigt te nemen, zal ik haar hier wat meer nadrukkelijk introduceren. Betty (haar volledige naam was Elisabeth Pietje) was de tweede telg die uit het huwelijk van Vader en Dieuwke Scheltema was voortgesproten. Betty was geboren op 21 november 1929 en kort na die geboorte kreeg Vader's eerste echtgenote een zware inzinking. Op aandringen van de ouders en de verdere familie van Dieuwke werd ze in de Bornia-kliniek in Huizum opgenomen. Die kliniek was gespecialiseerd in patiënten met mentale problemen. Dieuwke overleed in 1930, mijn Vader met enorme schulden achterlatend. Er moest een oplossing voor de kinderen worden gevonden en het resultaat was dat Jan (op dat moment 10 jaar oud) aan de zorg van Vader werd

toevertrouwd en Betty bij haar grootouders op Ameland werd ondergebracht. Daar zouden grootmoeder Scheltema en de weduwe van een broer van Dieuwke (tante Neeltje) voorlopig voor de opvoeding van Betty verantwoordelijk zijn. In datzelfde jaar leerde Vader mijn Moeder (Sientje Koning afkomstig uit Stadskanaal) kennen en in oktober van dat jaar werd het zaad van mijn toekomstig bestaan gezaaid. De reden dat Betty op Ameland bleef na het huwelijk van Vader en Moeder is me nooit duidelijk geworden. Mijn ouders deden er regelmatig het zwijgen toe als ik om opheldering vroeg. Wel werd Betty op aandringen van Vader regelmatig naar Leeuwarden gestuurd om enkele weken in de buurt van haar Vader te kunnen zijn. Vanaf mijn vijfde jaar begon ik me bewust te worden van het feit dat ik een oudere zuster had. Omdat we in die periode erg kleinbehuist dreigden te raken, deelde ik tijdens haar aanwezigheid mijn bed met mijn oudere zuster. Een situatie die ik als een grote mate van geborgenheid ging ervaren. Temeer omdat ze mij op een voor die tijd jonge leeftijd op de “grote” fiets van Moeder leerde fietsen en niet opgaf totdat ik in staat was een fraai rondje over het parkeerterrein te maken. Omdat het verschil in leeftijd gering was (twee jaar en een kleine zeven maanden) gingen we tijdens het verblijf van Betty in de schoot van ons gezin veel en intens met elkaar om. Maar met het opgroeien van mijn zuster kwamen ook de problemen. Het werd duidelijk dat Betty, voordat ze naar Leeuwarden afreisde, bestookt werd met allerlei negatieve verhalen over Moeder (en waarschijnlijk ook Vader) en Betty bij elk bezoek nerveuzer scheen te worden. Tegen de tijd dat ik acht jaar oud was, werden de gezamenlijke maaltijden een drama. Betty kon haar eten maar moeilijk wegslikken en zat vaak over haar bord te kokhalzen. Meestal was ze in staat het weinige dat ze at in haar maag te houden, maar zodra we buiten waren, kwam alles er weer uit. Ze smeekte me dan dit niet aan Vader en Moeder te rapporteren. Mijn belofte haar bij deze leugentjes te helpen, heb ik steeds gehonoreerd. Ze was mij te dierbaar om die beloftes te breken. Vader en Moeder pasten bij dit alles een vreemd en onjuist beleid toe. Ze bleven Betty dwingen haar eten naar binnen te werken en het kwam voor dat, wanneer ze in haar bord overgaf, ze met het hoofd in haar braaksel werd geduwd. Ik leerde een kwalijke eigenschap van mijn ouders kennen en werd op den duur net zo nerveus aan tafel als mijn zuster was. De momenten dat ik van haar aanwezigheid genoot, werden in toenemende mate vergald door het onoordeelkundig optreden van mijn ouders. Dat zit me nog altijd dwars en ik kan niets ter verdediging van mijn ouders aanvoeren dat mij milder ten opzichte van hun houding tegenover mijn grote zus stemde (en nog altijd stemt). De verhouding tussen Betty en mijn ouders is helaas nooit gekenmerkt door een grote mate van wederzijdse genegenheid. Misschien dat Vader daar anders over dacht, maar ik heb nooit de indruk gekregen dat zijn dochter een grote plaats in zijn leven innam. Dat was wel het geval met mijn nichten uit Harlingen. Houkje en Tettie, twee dochters van Vader's broer Coenraad, die een sterke verwantschap met hun nichtje voelden en daar uitdrukking aan gaven. Dat gevoel moet zijn ontstaan tijdens de spaarzame ontmoetingen die Betty met deze nichten had en werd mede gevoed door de grote gelijkenis van Betty met de vrouwelijke familieleden van de kant van de Vlietstra's. Haar leven nam in de benauwende omarming van haar Amelandse familie op jonge leeftijd een dramatische wending. Het is beter daar later op terug te komen.

2.4 De jaren '42 en '43.

Met het verstrijken van de eerste twee oorlogsjaren verdween ook geleidelijk de angst voor de

bezettingsmachten en het dagelijkse geweld. Het vliegveld van Leeuwarden werd voortdurend gebombardeerd en deze luchtaanvallen begonnen zich ook uit te strekken naar andere doelen, zoals de spoorlijn van Leeuwarden naar Groningen, en later zelfs de opslagruimten die op ons parkeerterrein waren gebouwd. Oorlog werd een alledaags geaccepteerd bestaan en het zoemende geluid van eskaders geallieerde vliegtuigen die hun dodelijke lading naar Duitsland gedurende de nacht naar Duitsland brachten, transformeerde zich in een geluid waarbij je heerlijk in slaap kon vallen. Inmiddels was al ons voedsel gerantsoeneerd en was het verschijnsel “bon” normaal geworden. De bonnen die mannen het recht gaven een gerantsoeneerde hoeveelheid rookwaren te kopen, kregen vooral waarde voor hen die dit genotsmiddel niet gebruikten. Er werd op grote schaal geld mee verdiend. De krappe rantsoenen hadden voor mijn ouders nog andere voordelen. Omdat slechts een klein en efficiënt deel van het huishoudgeld aan voedsel en genotsmiddelen kon worden besteed, betekende dit dat mijn ouders wat meer geld op zij konden leggen voor het aflossen van de enorme schulden die Vader voor de verpleging van Dieuwke had moeten maken. Het zou echter tot ver in de vijftiger jaren duren voordat deze schuld geheel zou worden afgelost. Mijn oudere broer Jan had inmiddels na het beëindigen van de MULO een baan in een hulppostkantoor gekregen. Hij scheen echter in zijn omgeving óf niet al te goed te functioneren óf voelde zich in zijn ontwikkeling geremd, want ik kreeg de indruk dat er dagelijks onplezierige gesprekken tussen mijn ouders en Jan plaats vonden. De bom barstte helemaal toen hij op een kwade dag mijn ouders vertelde dat hij zich had opgegeven om de in Duitsland opengevallen arbeidsplaatsen op te helpen vullen. Vader was razend. Daar waar anderen gedwongen naar Duitsland of Oostenrijk werden afgevoerd of onder waren gedoken, had hij zich als vrijwilliger gemeld. Vanaf dat moment bestond zijn zoon niet meer voor hem. Toen hij vertrok, heeft Moeder hem nog naar het station gebracht; Vader wilde niets meer met hem te maken hebben. In het gezin van Vaders oudste zuster, Tet, was deze tegenstelling nog ingrijpender. Hun zoon, Sied, werd lid van de Nederlandse SS en maakte later dienst uit van de Duitse troepen in Rusland, terwijl hun schoonzoon, Bauke Noordbeek, een ondergedoken luitenant van het Nederlandse leger was en zich in de activiteiten van de ondergrondse had gestort. Helaas kwamen dit soort tegenstellingen meer voor en leidden vaak tot dramatische situaties tussen ouders en kinderen, of tussen de kinderen van hetzelfde gezin.

In 1942 vond het drama plaats waar we allen zo bang voor waren geweest. De familie Cohen werd in de vroege avond van een fraaie voorjaarsdag door Nederlandse politieagenten uit huis gehaald en weggevoerd. Bijna iedere bewoner van ons deel van de Elisabethstraat was deelgenoot van deze dramatische gebeurtenis. Jannie Koster, een dochter van kruidenier Koster uit het voorste gedeelte van de straat en een goede vriendin van Esther, probeerde huilend en met haar armen om Esther heen geslagen het wegslepen van onze land- en straatgenoten te voorkomen. Grietje stond er totaal verslagen naast en de ouders Max en Hanna schudden verdwaasd de handen van hun onmiddellijke burens. Max Cohen was kleermaker en verdiende een schamel belegde boterham. Ze hadden deze dag duidelijk aan zien komen want hun huis was praktisch leeg. Alles wat ze aan bezittingen hadden, was weggegeven. Ik zal ook nu de woorden van Vader nooit vergeten: “We zien hun nooit terug. De moffen slachten ze als vee af”. Toch kon ook Vader niet weten dat Hanna, Esther en Grietje op 28 Juni 1943 bij aankomst in Sobibor zich direct van hun kleding moesten ontdoen en de gaskamers in werden gemarcheerd. Max vond een dergelijk einde in Auswitzch. Telkens als mijn gedachten naar dat moment teruggaan zie ik het

beeld van het meisje in haar rood gekleurde jasje in Spielberg's "Schindlers List". Herinneringen aan gebeurtenissen zoals deze noodzaken je een last mee te torsen die van tijd tot tijd ondraaglijk is. Hoe kun je die laatste ogenblikken van het leven van mijn overbuurmeisjes nog een vorm van menselijke waardigheid geven? De bewoners van Duitsland en Oostenrijk haten, helpt niet. Maar hoe ga je er dan in de rest van je leven mee om? Vragen die zonder antwoord blijven. De Rosenbergs, die op het hoekje van onze straat woonden (op nummer 56 of 58), werden een paar dagen later letterlijk uit hun huis gesleurd. Weer door ons Nederlandse politiekorps! Daarna werd door Duitse instanties (waaronder de Hitlerjugend en de Jeugdstorm) de inboedel geplunderd. Anders dan de Cohens hadden de Rosenbergs in de waan geleefd dat hun niets kon overkomen en hadden hun dure meubels, serviesgoed, beddegoed, en zelfs speelgoed zorgvuldig in eigen huis bewaard. Er bleef niets van over. Twee dagen later was hun woning leeg en werd tot een ontmoetingscentrum van de Jeugdstorm omgebouwd. Een pestbuil aan het begin van ons straatje. Van tijd tot tijd kon je nóg een andere buurtbewoner parmantig in het uniform van een NSB'er door de straat zien lopen, vaak vergezeld van zijn zoon die de Jeugdstorm representeerde. Deze familie Bosma woonde tegenover het winkeltje van Koster. Maar niemand uit zijn onmiddellijke omgeving heeft ooit maar het geringste bewijs gehad dat deze familie de overige andersdenkende en andersvoelende burgers uit onze straat een duimbreed in de weg hebben gelegd. Ze adverteerden hun (kwalijske) politieke gezindheid, maar hebben voor zover bekend nimmer hen die er een vaak fanatiek andere politieke gezindheid op nahielden bij de bezettende instanties (Wehrmacht, SD, of SS) aangegeven.

Zonder een duidelijk inzicht wat er van de Cohens en de Rosenbergs is geworden, ging de straat langzaam over tot de orde van de dag. In 1942 was er nog geen sprake van dat de vooruitzichten op een nederlaag van onze Oosterburen tot de mogelijkheid behoorden. Die eerste tekenen openbaarden zich pas na de kentering van de strijd in Noord-Afrika en de heldhaftige verdediging van Stalingrad in de winter van 42/43. De twee hoogtepunten in de zomer van 1942 waren de eerste grote fietstocht die ik met Vader maakte en mijn vakantie van twee weken bij Ome Coen en Tante Houkje in Harlingen.

Die fietstocht voerde ons (ik mocht Moeder's fiets gebruiken, zelf had ik er geen) via Marsum, Beetgum, Beetgummolen, Berlikum en één van de Parochiedorpen naar Oude Bildtdijk. Als leerling had Vader in Zwarte Haan (een verlopen haventje dat gebruikt werd in het goederenvervoer van Friesland naar de waddeneilanden) een tijdje als leerling-smid gewerkt. Overvallen door heimwee is hij op een goede nacht uit het raam van zijn slaapzolder geklommen en op sokken langs de waddendijk naar huis in Harlingen gerend. Maar hij had in zijn tijd wel diverse mensen leren kennen. Eén van die kennissen was een visser waar Vader constant contact mee had onderhouden. Op weg naar onze visser zorgde Vader er voor dat ik langzaam in een vorm van opwinding raakte. We zouden immers bij het beklimmen van de dijk de zee zien. Niets kon mij meer boeien dan die eindeloze watervlakte met eigen ogen te kunnen aanschouwen. De dijk die we naderden viel me wat tegen, ik had een hogere verwacht. Een schuin bij de dijk oplopend fietspad werd met ferme pedaalslagen genomen en ..... tot mijn grote teleurstelling zag ik een eindeloze vlakte met gras, aardappelen, en koeien. Waar was die Waddenzee in hemelsnaam? Vader stelde me gerust. Ik zou best aan mijn trekken komen en hij verzekerde me dat achter de volgende (verder weg gelegen) dijk, het wad lag. Weer op de fiets peddelden we door mijn teleurstelling heen en begonnen een zelfde soort klim als bij de vorige dijk. De grote

opwinding was inmiddels wat bekoeld. Maar deze tweede dijk was wel een heel andere. Hier waren huizen tegen aan gebouwd en zo te zien liep er een weg overheen. De paard-en-wagens die zich daarlangs verplaatsten, waren duidelijk zichtbaar. Op de top van deze dijk aangekomen zag ik weer alleen maar gras, maar wel afgescheiden door een dijk die onherroepelijk imponeerde. Een lachende Vader vertelde me dat de eerste dijk een “slaper” was geweest, dat de dijk waarop we ons nu bevonden een “dromer” werd genoemd en dat we, nadat we onze vis hadden ingeslagen, we naar de “wachter” zouden fietsen, de dijk die het Friese land tegen de stormen en vloeden van de Noordzee en de Waddenzee beschermde. Vader werd als een verloren zoon door de visser en z'n vrouw begroet en na de koffie en een dik stuk ontbijtkoek zocht Vader de vis uit en voltooiden we ons laatste deel van de tocht naar de “wachter”. Ik werd deze maal niet in mijn verwachtingen teleurgesteld. Bij Zwarte Haan plaatsten we onze fietsen tegen een hek en beklommen een brede trap naar de top van de dijk. En voor mij ontspoon zich een nooit te vergeten schouwspel. Een oeverloze plas grijsblauw water, met kleine kabbelende golfjes, deinende zeemeeuwen, en allerlei andere krijsende vogels. Ik was overdonderd. We wandelden een paar honderd meter de dijk op in de richting van Harlingen (de vluchtroute van Vader zo'n dertig jaar geleden) en raakten opgesloten in een grote kudde schapen. Vader vertelde me dat de schapen er voor zorgden dat de aarde van de dijken door de schapen constant werd aangestampt en zo een meer weerbare hinderpaal tegen het beuken van de vooral Noordwester stormen werd. We bleven er nog een goed uur hangen en tegen mijn zin aanvaardden we omstreeks vier uur 's-middags de terugtocht.

De dagen die er op volgden, brachten heerlijk gebraden scharretjes op het menu. Van die scharretjes liet Vader geen graatje liggen. Hij was van jongs af aan met vis groot gebracht en gevoed en was een meester in het verorberen van deze lekkernij.

De zomervakanties waren in de periode waarin ik de lagere school bezocht erg kort. Die vakanties vielen in de maand augustus en de uitnodiging van Ome Coen en Tante Houkje om twee weken bij hen in Harlingen te komen logeren, was een hoogtepunt in mijn jonge leven. Dit zou mijn eerste echte vakantie worden en het feit dat ik in het grote gezin van Ome Coen zou worden opgenomen was opwindend. Toen ik met de trein in dit Friese havenstadje arriveerde stond neef Wietse mij op te wachten en met hem wandelde ik naar hun woning aan de Kanaaldijk. Die woning was eigendom van Rijkswaterstaat waar Ome Coen timmerman was. Eigenlijk was hij veel meer dan een gewone timmerman. Hij had zich tevens bekwaamd in het aanleggen van dijkjes en het plaatsen van beschoeiingen langs de waterwegen in Fryslân. Toen de aannemer van Rijkswaterstaat er niet in slaagde een vaste verbinding (een zogenaamde gronddam) over één van Franeker's kanalen te construeren en zelfmoord pleegde, werd Ome Coen er bij gehaald. Hij slaagde waar een civiel ingenieur schromelijk had gefaald en als beloning maakte hij met de burgemeester van Franeker een rijtoer in een open landauer door dit stadje. Bijna zonder uitzondering kenden alle Franekers timmerman Coen Vlietstra. Die bekendheid was mede te danken aan het zeer karakteristieke uiterlijk van mijn oom. Het huis aan de Kanaaldijk wemelde van de activiteiten, niet in de laatste plaats door de constante aanwezigheid van negen kinderen: Betty, Willem, Houkje, Tettie, Sied, Andries, Albert, Wietse en Dikkie. Wietse was een jaar ouder dan ik en Dikkie was een maand na mij geboren. Mijn beste kameraad werd Wietse die me overall mee naar toe sleepte en me in al zijn acties betrok. Ik leerde zeilen in de logge zeilboot van Ome Coen's werkgever; ik slaagde er in het juiste voedsel te vinden en te plukken dat voor

de vele konijnen van Willem en Andries bestemd was; ik fingeerde als krullenjongen in de werkplaats van Ome Coen; en leerde kaatsen en het spelen van wedstrijden met de jongens van de Buren, een klein gehucht even buiten Harlingen. Als Wietse even geen tijd had, trok ik op met Albert of Appie zoals iedereen hem noemde. Albert was een Down-kindje en werd thuis verzorgd. Tante Houkje had hem thuis gehouden in plaats van hem in een inrichting voor dit soort kinderen te plaatsen. Op een bepaalde wijze werden Albert en ik dikke vrienden. Het was opmerkelijk dat hij mij 30 jaar later onmiddellijk herkende toen zijn verzorging door Tettie was overgenomen. Al met al een heerlijke tijd waarop ik met veel plezier en dankbaarheid terugkijk. Helaas zijn er tussen toen en nu teveel van die enthousiaste en levenslustige kinderen van Oom en Tante overleden. Vooral de vroege dood van Wietse was een grote slag.

Het begin van 1943 stond in het teken van de ommekeer in Rusland. Generaal Von Paulus moest in Stalingrad ervaren dat Rusland wel degelijk de kracht bezat de Duitsers een enorme slag toe te kunnen brengen en vanaf dat moment stond ons leven in het teken van zich verdedigende Duitse, Oostenrijkse, Roemeense, Finse en Hongaarse troepen. Als klap op de vuurpijl zag Maarschalk Tito kans in Jajce in het ruige binnenland van Bosnië-Herzegovina de oprichting van de socialistische staat Joegoslavië uit te roepen. Ook begon zich een kentering af te tekenen in het strijdtoneel in het Verre Oosten. Schoorvoetend waren Admiraal Nimitz en Generaal MacArthur begonnen een deel van de in 1942 verloren gebieden terug te winnen. Al deze ontwikkelingen werden door Vader op de voet gevolgd en alles wat zich op de slagvelden afspeelde op een grote kaart afgebeeld. Die informatie kwam via Radio Oranje (de stem van Herrijzend Nederland) clandestien onze huiskamer binnen. Vader had een radio tussen het plafond van de woonkamer en de vloer van mijn slaapkamer geïnstalleerd en door de suitedeuren tussen de woonkamer en de “mooie” voorkamer uit de opberggleuf van deze schuifdeur te verplaatsen, kwam een elektrische draad te voorschijn die in het stopcontact kon worden gestoken en de radio startte. Afstemmen was niet nodig. Vader had de radio constant op de juiste zender staan en het geluid was gedempt maar verstaanbaar.

Mijn vakantie in Harlingen van het vorige jaar vond een vervolg. Niet in Harlingen, maar op Ameland waar ik twee heerlijke weken bij mijn zuster doorbracht. De reis naar Ameland was nogal gecompliceerd. Wij (mijn jongere broer Sied en ik) zouden eerst met de bus vanaf het station in Leeuwarden naar Holwerd reizen om daarna met de veerboot naar Ameland onze reis te vervolgen. Nadat we ons in de bus hadden geïnstalleerd, stapte een Duitse officier de bus in en beval ons de bus onmiddellijk te verlaten. Dit voertuig werd voor deze reis door de bezetters gevorderd en we keerden verslagen naar huis terug. De volgende dag hadden we meer geluk. Geen Duitsers en dus een genoeglijke tocht naar Holwerd. Daar aangekomen, bleek dat de boot ook voor niet-militairen van het derde rijk beschikbaar was en dus maakten we onze eerste (wadden)zeereis met uitermate kalm en fraai weer. Op de steiger in Ameland stond Betty ons (blootsvoets) op te wachten en troonde ons mee naar het huis van haar grootouders. Ze was enthousiast over onze komst en ik had het gevoel dat ze het soort kameraad was, waarmee je al je geheimpjes, vreugde en verdriet kon delen. Ik was overgelukkig bij haar te zijn. Dat duurde echter maar kort want Betty's grootmoeder had andere plannen met ons. Ze had een afspraak met een boer gemaakt dat we die bij werkzaamheden op de boerderij zouden helpen. En, in plaats van met mijn grote zus op te mogen trekken, werden we aan het werk gezet. Intussen vermaakte Betty zich met een aantal meisjes uit Amsterdam die om bij te sterken vier weken lang bij

pleeggezinnen op het eiland waren gehuisvest. Na drie dagen had ik schoon genoeg van het soort vakantie dat de Scheltema's voor ons hadden uitgestippeld en ik weigerde op de vierde dag van ons verblijf demonstratief mijn opgedragen werk uit te voeren. Tot mijn verbazing werkte die opstelling uitstekend, want we werden nu vrijgelaten om te doen wat we wilden. Wat Sied verder uitspookte met deze verkregen vrijheid weet ik niet, maar ik hing aan de rokken (ja, die droegen de meisjes toen nog) van mijn zuster en trok de hele dag met haar en de Amsterdamse meiden op. Met Lena uit de Binnen Bantammerdwarstraat kon ik het vooral goed vinden en ondanks het feit dat ze een dik jaar ouder dan ik was, werd ze mijn tweede grote kalverliefde die gul werd beantwoord. In het midden van het desastreuze geweld waaronder de wereld gebukt ging, beleefde ik twee weken van een heerlijke en onbezorgde vakantie. Wat mij echter hoe langer hoe meer ging verbazen was het feit dat er regelmatig Duitse officieren bij Betty's grootouders over de vloer kwamen. Ik vond dat maar vreemd en had in mijn naïviteit de indruk dat je met deze mensen niet op een dergelijk hartelijke wijze om kon gaan. Betty vertelde me dat die Duitsers bij familieleden waren ingekwartierd en dat haar grootouders een goed contact met hen onderhielden om hun bezittingen (een badpaviljoen en restaurant) tegen overname te beschermen. Ik heb haar niet verder met vragen over deze gang van zaken lastig gevallen, maar vond het allemaal maar weinig verheffend. Later bleek dat bijna het gehele eiland van die bescherming had geprofiteerd en dat het ondoenlijk was al deze eilanders op grond van hun gedrag en houding ten opzichte van de bezetters te vervolgen. De inwoners van Texel hebben zich van een geheel andere kant laten zien toen ze de opstandige Georgiërs in 1945 massaal te hulp kwamen en met hen de Duitsers bijna de zee in joegen. Het feit dat de geallieerden deze gevangen genomen Russen en de overige eilanders finaal in de steek lieten, leidde dan ook tot een enorm bloedbad. De geschiedenis heeft aangetoond dat ook hier de Engelse mentaliteit (evenals bij de slag om Arnhem en tijdens het England Spiel) geen hoge dunk van de Nederlandse ondergrondse strijd en strijders heeft gehad en hen bij voortduring in de steek heeft gelaten.

Onze vakantie was echter veel te snel voorbij en kort daarop verhuisde ik naar de zesde klas van School 16. Die klas werd beheerst door meester Groothof, het hoofd van de school. Meester Groothof was een imponerende en autoritaire figuur wiens gelaat door een grote rode snor werd opgesierd. De Duitsers hadden onze school echter gevorderd en wij kregen een leslokaal toegewezen in een school in de Schoolstraat aan de overzijde van het Noordelijke deel van de Willemskade en de Westersingel. Via de Verlaatsbrug, het Zuidelijke deel van de Willemskade, de Prins Hendrik brug en de overzijde van de Willemskade kon de Schoolstraat worden bereikt. Een andere mogelijkheid was gebruik te maken met het pontje dat van de Westersingel naar het Westelijke deel van de Willemskade voer. Dat pontje werd langs een over de singel gespannen ijzeren kabel voortgetrokken. Die kabel werd op het pontje door twee cilindrische geleidekatrollen, voor en achter, met behulp van een houten klos waarin het profiel van de kabel was aangebracht door de pontjesbaas van de ene zijde naar de andere getrokken. Indien schepen de singel passeerden op weg naar de Dokummer Ee werd de kabel gevierd en na passage weer gespannen. De overtocht kostte drie cent en hoewel dit verreweg de kortste weg naar mijn school was, bleek die drie cent voor de twee maal dat ik dan van het pontje gebruik moest maken een te kostbaar offer dat mijn ouders niet op konden brengen. Van de lessen herinner ik me slechts dat we officieel leerden telefoneren en dat we regelmatig bij luchtalarm onder onze lessenaars moesten duiken. Betty Bakker en Lena waren van het toneel verdwenen. Betty Bakker was naar

de zevende klas (de brugklas) verhuisd en zat op een school ver weg van ons bestaan. Lena was terug in Amsterdam en het enige wat ik ooit nog via mijn zuster van haar heb vernomen, is dat ze de oorlogswinter ternauwernood heeft overleefd.

De herfst van 1943 werd ons gezin bijna noodlottig. Eerst werd Vader ernstig ziek en daarna vertoonde Sied dezelfde symptomen. Dokter Wever constateerde roodvonk en lichtte onmiddellijk de plaatselijke gezondheidsdienst in. Een paar uur later kwam er een soort ambulance voorrijden en werden Vader en Sied in quarantaine geplaatst en in een speciaal daarvoor ingerichte kliniek, de “barakken”, opgenomen. Moeder en ik mochten hen bezoeken, maar moesten buiten blijven en konden slechts met veel gebaren mijn vader en broer(tje) achter glas toezwaaien. Het dramatische van deze ziekte was dat er iedere dag patiënten in deze kliniek aan de gevolgen van deze ziekte overleden en we liepen dan ook iedere dag met lood in de benen naar de andere kant van Leeuwarden in de hoop dat ze er niet al te slecht uitzagen. Van het verloop van hun ziekte hoorden we niets. De artsen bleven over de mogelijke gevolgen zwijgen. Hun opname duurde zes lange en voor Moeder bange weken. Tegen de tijd dat ze zouden worden ontslagen, begon ik te vervellen en kwam dokter Wever ons vertellen dat ik al die tijd ook door dezelfde ziekte was geplaagd, maar dat bij mij het vervellen het enige symptoom was dat zich bij mij had geopenbaard. Ik schijn ook niet bepaald een gevaar voor mijn omgeving te zijn geweest want geen van de kinderen in mijn klas zijn kennelijk door mij geïnfecteerd geworden. Wel heb ik een nare eigenschap van Moeder leren kennen. De bekenden die hun medeleven kwamen betuigen, gaven er de voorkeur aan dat via de ramen van ons huis kenbaar te maken. Ze waren allen bang besmet te worden. Vreemd genoeg maakte dat Moeder razend en toen Ali (inmiddels getrouwd met Klaas Sepp en zelf moeder van een kleine peuter) op deze wijze op bezoek kwam, kreeg ze van Moeder de volle laag. Ik vond het heel normaal dat Ali die voorzorgsmaatregel nam, maar Moeder interpreteerde het als een afwijzing van haar gastvrijheid.

2.5 De laatste oorlogsjaren. ###

De winter van 1943/1944 was bar koud en het feit dat vader op het Fonteinland een lapje grond had kunnen huren en daar aardappels en groente verbouwde, zorgde voor een welkome aanvulling op de normale dagelijkse rantsoenen. Bovendien had Vader in zijn tuintje tabak geplant en de resultaten ervan kon hij op de ketels van het ketelhuis van de Frico fermenteren. Hij stelde al zijn medewerkers in staat om van die mogelijkheid gebruik te maken. Daarnaast was hij zelf met roken gestopt en had kans gezien zijn tabaksbonnen om te zetten in tarwe en koolzaad. Voor het malen ervan had hij zelf twee instrumenten gebouwd die daar geschikt voor waren. Bijna twaalf jaar oud werd het mijn klus om de tarwe te malen - veel werk maar niet al te zwaar - en olie uit het koolzaad te persen - een bijna onmogelijke klus. Een ander karwei dat ik dagelijks uit moest voeren, bestond uit het aanbrengen van de verduistering. Vader had panelen geconstrueerd die gemakkelijk voor de ramen konden worden aangebracht. Het was daarvoor wel nodig om voor de bovenste ramen een ladder te beklimmen en die panelen mee te zeulen om ze daarna al balancerend op hun plaats te brengen. Dat werd me op een bepaald moment fataal. De ladder kantelde en ik stortte met een paneel op het stenen vloertje van de bijkeuken. De hevige pijn in mijn schouder werd veroorzaakt door een schoudergewricht dat uit de kom was geschoten. Dokter Wever, alom vertegenwoordigd, werd er bij gehaald en plaatste de arm weer in

zijn normale positie. Die ingreep was nog veel pijnlijker dan de val en de gevolgen van die val. Vanaf dat moment nam Vader een deel van dit karwei van me over.

Inmiddels was er in onze woning het één en ander veranderd. Ons houten schuurtje was vervangen door een stenen bouwsel dat door middel van een overdekte bijkeuken toegang gaf tot de keuken. In een grote kast in de gang was een echt watercloset geïnstalleerd, zodat de tonneman onze twee-wekelijkse last niet meer op behoefde te halen. En in het achterste deel van de nieuwe schuur was een groot kolenhok geplaatst. Dat hok trok bij iedere razzia van de bezetters grote aandacht en vormde een gemakkelijke afleidingstactiek door daar dermate geheimzinnig over te doen, dat de rest van het huis nauwelijks werd gecontroleerd.

Het dagelijkse leven werd er al met al niet gemakkelijker op. Veel levensmiddelen, die op de bon verkrijgbaar waren, ontbraken in de winkels. De voorziening van steenkool kwam tot stilstand en er waren dus andere middelen nodig om je warm te houden. Het gezin verhuisde in de extreem koude dagen naar de kleine keuken, waar een door Vader gemaakt potkachelkje, waarin alles dat kon branden werd gestookt ons warm hield en Moeder in staat stelde de warme hap te bereiden. Ik had dat keukentje eigenlijk niet nodig. Als het me te koud werd, verhuisde ik naar de voorste slaapkamer en spendeerde uren aan het vermalen van tarwe en graan. Vader verloor me van het werk aan de productie van koolzaadolie. Het werk was zo zwaar dat ik de slinger van de pers nauwelijks rondgedraaid kon krijgen. Huiswerk hadden we op dat moment van onze educatie nog niet. De vrije uurtjes die het gezin had, werden besteed aan het spelen van typische gezelschapsspelletjes zoals ganzeborden, sjoelen, halma en diverse kaartspelletjes. Vader maakte regelmatig tochten op de fiets om zijn tabak en tabaksbonnen bij een boer in de omgeving van Sint Jacobi Parochie om te zetten in eetbare producten en Moeder toog twee per week op de fiets naar een boer in Warga om melk te halen. In de loop van 1944 werd dat karwei door mij overgenomen. De fietsen die we daarvoor gebruikten, hadden kale velgen voorzien van een houten loopvlak. De te maken tochten waren dus allesbehalve plezierrijtjes. En zelfs deze gebrekkige transportmiddelen liepen het risico door de Duitsers (of Oostenrijkers) in beslag te worden genomen. De uitvalswegen van Leeuwarden waren afgesloten door grote betonnen gevaartes die met opschrift "Mauer" en daaronder "Muur" waren aangegeven. In de volksmond werden deze doorlaatposten al snel met de term "mauermuur" aangeduid. Bij latere ontmoetingen met stadgenoten die in mijn leeftijdscategorie vielen, was een vermelding naar de mauermuur voldoende om (nu genoeglijk) over onze ervaringen in de oorlogsjaren uit te weiden.

Terugkomend op één van mijn melkreizen ontdekte ik dat bij de mauermuur aan de invalsweg naar Leeuwarden vanuit de richting Heerenveen fietsen werden gevorderd. Ik was zó bang dat mijn enige transportmiddel in de handen van die schurken zou vallen, dat ik langs een enorme omweg en gedeeltelijk door weilanden en over slootjes via Deinum de weg langs de Harlingertrekvaart wist te bereiken en zo ongeschonden en met melk en fiets thuis te komen. Die omweg had mijn fietstocht zeker drie uur langer doen duren en mijn ouders waren enorm bezorgd en bonden me op het hart zoiets niet weer te doen. Zonder dat we daarvan op de hoogte waren, bleek dat die omweg gedeeltelijk door mijnenvelden liep. Althans door mijnenvelden die als zodanig door de bezetters waren geregistreerd. Na de oorlog bleek dat allemaal onzin te zijn en was er van geplaatste mijnen geen sprake. Na deze ene maal heb ik op mijn melkreizen, die later dat jaar te voet werden afgelegd, geen problemen met de bezettingsmachten meer ondervonden.

In het voorjaar werd de intensiteit waarmee het vliegveld werd gebombardeerd groter. We doken herhaaldelijk onder onze lessenaars en na een dergelijk luchtalarm en op weg naar huis (via de twee Willemskades) zag ik diverse mensen in de deuren staan en in de richting van het parkeerterrein en onze straat kijken. De angst sloeg toe en ik begon hard naar huis te lopen. Aan de achterkant van de eerste huizen van de Elisabethstraat bleek al het glas uit de ramen te missen en waren de muren bedekt met een dikke laag modder. Mijn angst sloeg om in paniek en bij ons huis aangekomen zag ik eenzelfde schouwspel. Wat er nog aan glas over was, hing als het waren in de kozijnen, de achterkant van het huis was één en al modder net als het resterende deel van het parkeerterrein. Luid schreeuwend rende ik het huis in en vond daar gelukkig Moeder en Sied die al begonnen waren de rotzooi op te ruimen. De Elisabethstraat zelf was ook voorzien van een dikke laag modder en veel gedode zeemeeuwen. Het bleek dat een geallieerd vliegtuig gepoogd had de opslagruimten die op het parkeerterrein waren gebouwd, te treffen. De eerste bom was ingeslagen op de Wilhelminabaan (vandaar al die modder) 100 meter achter ons huis en de tweede bom was in de Fonteinstraat gevallen, daar grote schade aanrichtend. Gelukkig waren er bij deze aanval geen doden en gewonden gevallen, maar het was iedereen die rondom het parkeerterrein woonde duidelijk geworden (en gemaakt) dat we met z'n allen op een erg kwetsbare plek woonden.

Na D-day veranderde de stemming en de situatie in ons land en ons gezin aanmerkelijk. Vader had de opmars van het Rode Leger op de wand van de zolderkamer op een grote kaart van Rusland in beeld gebracht en hield die dagelijks bij. Daar kwam nu een kaart van West-Europa naast te hangen. Om problemen tijdens razzia's te omzeilen had hij er diverse platen triplex voor geplaatst. Mijn zesde leerjaar liep ten einde en ik werd ingeschreven in de zogenaamde brugklas. De lessen van die klas werden gegeven in een school aan de andere kant van de stad en in september, na afloop van een weinig sensationele zomervakantie, werd ik klasgenoot van een groot aantal onbekenden. Van de meisjes die de klas bevolkten was er eentje die onmiddellijk mijn aandacht trok: Annie Bouwense. Vanaf het eerste moment dat ik oog en oog met haar kwam te staan, sloeg er een vonk over en werd ik smoorverliefd. Anders dan een opwindend gevoel stelde ook deze verliefdheid weinig voor. Ik had niet de moed haar aan te spreken en ze bleef een verwijderd object van mijn zwaar geplaagde hart. Lang duurde dit niet want een paar weken na onze eerste lessen werden kinderen van andere scholen aan de onze toegevoegd omdat de bezetters steeds meer ruimte nodig hadden en daarvoor in de eerste plaats de scholen vorderden. In plaats van dagelijks naar school te kunnen gaan, kregen we een rooster van de uren waarop we aanwezig moesten zijn. In die schrale momenten kwam er van echt onderwijs weinig terecht. Dat verwaterde helemaal toen we opdracht kregen één maal in de week naar school te komen om huiswerk op te halen. Wat mijn drijfveer was, weet ik niet meer. Wel dat ik vanaf november ook die wekelijkse gang liet voor wat die waard was en mijn activiteiten compleet verlegde naar activiteiten die bijdroegen in de aanvoer van middelen die konden helpen om ons zo warm mogelijk door de komende winter te worstelen. Die middelen bestonden uit hout en steenkool. Hout werd met behulp van Vader's tabak door zijn contacten geleverd. Ik was druk bezig om de aangevoerde boomstammen en takken in handelbare blokken te zagen. Zelf ging ik op roof uit en vond bij het spoorwegemplacement achter de Frico bielsen (de houten dwarsleggers waarop de rail worden geplaatst) die kennelijk niet meer gebruikt werden. Met een trekkar haalde ik die gevaartes op. Dat ging goed zolang er geen kapers op de kust waren. Helaas was na een paar

dagen deze plaats bekend en kreeg een ongekend aantal bezoekers. Natuurlijk duurde het niet lang voordat de toegang tot dit deel van het emplacement werd afgesloten. Steenkool vond ik tussen de rails van het oude tramstation naast de veemarkt. In het verleden waren de locomotieven hier met steenkool geladen en veel van het gruis was tussen de rails opgehoopt. Met een zeef verwijderden we (mijn broer Sied hielp hierbij) de slakken en niet brandbare andere vuiltjes en zo kwamen we in een paar weken met veel grote zakken brandbare steenkoolresten thuis. Tot mijn grote ergernis begonnen mijn ouders veel van deze gewonnen brandstof aan kennissen uit te delen. Op zich een loffelijke geste, maar het feit dat die kennissen zelf jongens hadden en niet meewerkten aan onze activiteiten, stak me behoorlijk. Op het moment dat onze mijn leeg begon te raken, dook er een ander gevaar op. Regelmatig liep een Duitse (of Oostenrijkse) politieagent het toneel van onze activiteiten te inspecteren. In het begin had hij geen oog voor onze werkzaamheden, maar plotseling begon hij ons weg te jagen. Zodra de man verdwenen was, kwamen we terug. Totdat hij terugkwam in het gezelschap was van een grote dreigende herdershond. We waren met een groepje van vijf jongens (Sied maakte daar die dag geen deel van uit) en begonnen hard weg te rennen, bang dat de kerel de hond op ons af zou sturen. Nabij het hek, dat dit gebied van de rest van de wereld afsloot, hoorde ik plotseling de knal van een vuurwapen. We werden door deze bruut beschoten. Als hazen beklommen we de afsluiting en lieten ons aan de andere kant ervan vallen. Van deze gevaarlijke situatie weghollend, voelde ik een stekende pijn in mijn linkerkuits en zag dat er bloed door mijn kleding sijpelde. Op een veilige plaats werd mijn wond bekeken en mijn vriendjes sleepten me mee naar dokter Wever. Die peuterde een kogeltje uit mijn been, verzorgde de wond en verbond deze. Ik smeekte hem mijn ouders in het ongewisse te laten omdat ik bang was dat mijn rooftochten zouden worden verboden. Hij beloofde dat op voorwaarde dat ik iedere dag terugkwam om de wond te verzorgen. Na een dikke week was dat niet meer nodig. Ik ben nog altijd trots op het litteken dat ik als een pleister op de wond die door de bezetter was aangebracht met me mee ben blijven dragen. Na het afstropen van de omgeving bij de spoorwegen had ik een andere inval. De magazijnen die de bezetter op het parkeerterrein hadden gebouwd, waren allen voorzien van ventilatiegaten. Die waren op straathoogte aangebracht en hadden een doorsnee van tien bij tien centimeter. Ik had ontdekt dat er regelmatig vrachtwagens met steenkool van en naar één van deze loodsen werd vervoerd. Omdat het terrein van die loodsen van de buitenwereld was afgesloten, was het onbegonnen werk iets in die loodsen zelf te ondernemen. Met een lange stok die voorzien was van een kromme haak, begon ik in die ventilatiegaten te porren. En jawel, bij één van die gaten had ik succes. Ik zag kans steenkool vanuit de opslagruimte naar buiten te schrapen. Omdat ik bang was dat ook deze aanvoer snel door anderen zou worden benut, hield ik mijn ontdekking geheim en kwam in donker, maar vòòr de verplichte spertijd, terug en begon de loods te mijnen. In mum van tijd had ik een zak vol en sleepte die naar huis. Ik zag kans mijn vondst drie dagen lang geheim te houden. Toen waren mijn bezigheden door anderen ontdekt en begonnen diverse mensen uit de buurt aanspraak op dit kolengat te maken. Het gevolg was dat men er ook overdag steenkool uit begon te schrapen. Het duurde niet lang of ook hier werd een stokje voor gestoken. Houten balken werden in de ventilatiegaten gedreven en zo kwam ook aan deze clandestiene een voortijdig einde.

In september werd Zuid-Nederland direct in het geweld van de elkaar bestrijdende legers betrokken. Na de snelle opmars door Brabant kwam het échec van Arnhem. Inmiddels waren ook

de Limburgse steden in het brandpunt van de gevechten komen te liggen en dwongen de Duitsers de bevolking van Venlo en Roermond hun steden te verlaten. Eind september kregen we bericht dat we ons huis en gezin open moesten stellen voor een geëvacueerd gezin uit Venlo. Met wat schamele bezittingen trok de familie Vonk (de twee ouders en een dochtertje van zes jaar) bij ons in. Vader was onrustig. Kon deze familie worden vertrouwd? Hij had kans gezien om op ingenieuze wijze clandestien elektriciteit van het net te plukken. Daar waar iedereen van elektrisch licht verstoken was, genoten wij in ruime mate van deze luxueuze faciliteit. Het bleek dat we van de bij ons ingetrokken familie niets te vrezen hadden. De behuizing was overigens wel erg krap. We brachten de avond met zeven personen in ons keukentje door, het verkrijgen van voedsel en de bereiding ervan verliep niet altijd zonder problemen, en Sied en ik moesten de voorste slaapkamer met elkaar delen. De familie Vonk werd in mijn slaapkamer geïnstalleerd. Die inkwartiering duurde gelukkig niet zo lang. Het bleek dat de mensen uit Venlo kennissen in Leeuwarden hadden en na drie weken namen ze de uitnodiging om bij die kennissen in te trekken aan en verdwenen uit ons leven. Eerder dat jaar kregen mijn ouders het verzoek van Vader's oudste broer Andries om hun dochter Betsy, een verpleegster, onderdak te verlenen. Betsy werkte tijdelijk in een ziekenhuis in Leeuwarden en was drie maanden onze gast. Ik heb haar en haar bagage, die ik op mijn bandeloze fiets had gesjord, lopend naar Harlingen gebracht waar ze na haar werkzaamheden in Leeuwarden bij Ome Coen en Tante Houkje een onderkomen vond. Onze tocht duurde zes uur. Op mijn gammele fiets heb ik de terugtocht (25 km) in twee uur afgelegd. Ook van Betsy hebben we nooit meer iets gehoord. Van de familie in Harlingen vernamen we later dat ze, net als het merendeel van haar broers, naar Zuid-Afrika was geëmigreerd. We hebben ook nooit meer iets van de broers en zusters van Betsy gehoord ondanks het feit dat ze regelmatig gasten van ons gezin waren geweest. Het is dus mogelijk dat er grotere wrijvingen tussen de twee families (die van Oom Andries en die van ons) zijn geweest dan waarvan ik me op dat moment bewust was. De opmars van de geallieerde legers in Zuid-Nederland was aanleiding geweest voor de Nederlandse regering in ballingschap (Londen) om al het spoorwegpersoneel tot een algemene staking op te roepen. Onze regering in ballingschap dacht hiermee het vervoer van Duitse troepen en materieel lam te leggen. Die staking was een succes, hoewel het ook betekende dat al dat personeel onder moest duiken en dat de ondergrondse in Nederland daarmee in grote problemen kwam. Maar, de staking was bijna compleet. De reactie van de kant van de bezetters bleef niet uit. Ze plaatsten eigen personeel op onze treinen en verboden het vervoer van de voor het Westen van ons land zo broodnodige bevoorrading. Nederland werd geconfronteerd met het spook van een hongerende bevolking en die winter zou de geschiedenis ingaan als de "hongerwinter". Naarmate de toestand in de grote steden erger werd, namen de noodkreten om hulp toe. Vader werd door een ver familielid van zijn overleden eerste vrouw uit Amsterdam benaderd met een dringend verzoek hen te helpen. Hij maakte een barre tocht op de fiets naar Lemmer en met de Lemmerboot naar Amsterdam om dat gezin van boter, eieren, aardappelen en andere voedingsmiddelen te voorzien. Bij de terugtocht over het IJsselmeer werd de boot door geallieerde vliegtuigen beschoten. Bij die aanval liet niemand het leven, maar er waren wel veel gewonden. Vader kwam ontzet terug. Moeder wist hem te bewegen deze tocht niet nog eens te herhalen. Ze vonden een andere wijze om voedsel naar Amsterdam te transporteren. (Direct na de oorlog zocht Vader het gezin op om te vragen of ze nog ergens behoefte aan hadden. Ze lieten hem op de stoep staan. Er kon zelfs geen

bedankje af.) Naast de rooftochten die ik maakte om aan brandbare middelen te komen, begon ik aan mijn eigen melktochten. Op mijn bandeloze fiets stroopte ik de boerderijen in de omgeving af en had vaak tegen de tijd dat de koeien in de namiddag werden gemolken succes in mijn schooipartijen om een liter melk. Een andere gelegenheid deed zich voor op de veemarkt. Met een klein emmertje dook ik onder de koeien en probeerde wat vocht uit de uiers te trekken. Dat ging niet gemakkelijk. Ik had geen enkel ervaring in de wijze waarop je die koeien effectief wist uit te melken. Meestal kregen de boeren door wat ik aan het uitspoken was. Het resultaat was de benen nemen. Daarbij ging dan ook een groot deel van de verzamelde melk verloren. Ik begon de slag echter te pakken te krijgen. Niet goed genoeg want bij een bepaalde gelegenheid, toen ik al een emmertje vol had, liet de koe die ik onder handen had, een andere portie vallen die in mijn bijna gevulde emmertje terecht kwam. De spetters van deze natuurlijke ontlading van het beest zaten behalve in het emmertje ook in mijn haren. Ik heb er toen de brui aan gegeven. Toen fietsen te gevaarlijk werd, zag ik kans een groepje jongens en meisjes uit de straat te verzamelen en begonnen we, voorzien van een trekkar met emmers en flessen, aan een melktocht te voet. We vertrokken meestal om een uur of twee. Ons meest verafgelegen dorp werd Roordahuizen, meer dan vijftien kilometer lopen. Dat betekende ook dat we om vijf uur weer aan de terugweg moesten beginnen om voor acht uur (spertijd) binnen te zijn. Toen ons dat een keer niet lukte, besloten onze ouders aan deze tochten een eind te maken.

Op 8 december 1944 kregen we een onverwachte huisgenoot. In de late avond, het was al na spertijd, loodste Vader een man van middelbare leeftijd naar binnen. Hij bleek diezelfde avond bij de kraak van de ondergrondse op de Leeuwarder gevangenis, te zijn bevrijd. Allen die bij deze overval uit hun cellen waren gehaald, werden tijdelijk bij schuiladressen ondergebracht. De man was een uitermate zwijgzame persoon. Ik kan me niet herinneren dat hij ook maar een woord heeft gezegd. Later bleek dat hij een ondergedoken employée van de Nederlandse Spoorwegen was, die na de oproep van de regering in Londen zijn werk had neergelegd. Spoedig daarna was hij gearresteerd en opgesloten. Zijn verblijf bij ons zou tijdelijk zijn, maar Vader en Moeder namen allerlei voorzorgsmaatregelen, omdat een reactie van de kant van de Duitsers niet uit kon blijven. Die nacht sliep onze gast op de sofa (de divan) en nog voor het gehuil van de sirenes die een algemene razzia aankondigden, had Vader de man al in zijn schuilplaats onder de vloer van de woonkamer geïnstalleerd. Ik was bezig een enorme legpuzzel van de wereldkaart in elkaar te zetten. Grote delen van die kaart werden op grote stevige vellen papier geschoven, van mijn slaapkamer naar de woonkamer gebracht en daar op de vloer boven de toegang tot de schuilplaats weer geassembleerd. Toen werd ik geïnstrueerd verder aan mijn puzzel te gaan werken en vooral mijn mond niet open te doen tijdens de verwachte huiszoeking. Om omstreeks 10 uur kwamen twee Duitse (of Oostenrijkse) soldaten van de Wehrmacht ons huis binnen. Hun eerste inspectie betrof ons schuurtje. Daarna gingen ze naar boven om de zolderkamer en de slaapkamers te bekijken en kwamen tenslotte in de woonkamer terecht. Ik was bezig de Stille Oceaan 'in kaart' te brengen. De twee soldaten bleven vol interesse staan en eentje ging er zelfs op de knieën bij zitten om me te helpen. De door Vader bevolen instructies paste ik serieus toe. Ik zei geen woord en deed alsof mijn neus bloedde. Intussen dacht ik aan onze gast, die vlak boven hem de conversatie tussen de Duitsers moet hebben gevolgd. Nadat ze kennelijk de moed opgaven passende stukjes van de puzzel te vinden, gaven ze ook de moed op bij ons een oplossing van de puzzel van de verdwenen gevangenen te kunnen vinden en verlieten ons huis.

Dat was echter niet het einde van de gevolgen van de kraak. Alle mannen, inclusief Vader, werden die dag uit huis gesleurd en tussen een prikkeldraadversperring op het Zaailand bijeengedreven. Die versperring was al enige tijd geleden aangebracht toen de bezetters zich meester hadden gemaakt van het Old Burgher Weeshuis en onze Rijks HBS, die beide aan het Zaailand (het grote marktplein van de stad) waren gelegen. Toen kwam ook de geruchtenstroom los. De SS, zo beweerde men, wilde op iedere tien bijeengedreven mannen er eentje fusilleren. De Wehrmacht was tegen die maatregel. Het gevolg van al die geruchten was grote nervositeit en het was maar goed dat Moeder de kalmte zelf was. Ze stuurde me met voedsel naar het Zaailand en droeg me op een glimp van Vader op te vangen, zijn aandacht te trekken en hem dat voedsel te overhandigen voor het geval dat al deze mannen op transport naar concentratiekampen zouden worden gesteld. Ik ging naar het Zaailand, liep langs de versperring en vond Vader tussen de menigte. Hij zag kans bij het hek te komen en zei me de levensmiddelen weer mee naar huis te nemen, want alles zou zo'n vaart niet lopen. Hij had gelijk. Nog diezelfde middag werden de meeste mannen vrijgelaten en de rest volgde die avond. Een paar jongere mannen werden langer vastgehouden en mogelijk onder dwang te werk gesteld. Moeder had onze gast, na verwijdering van de puzzle, uit zijn schuilplaats gehaald en hem met alles wat we aan eetbare middelen hadden, gevoed. Het probleem bleef dat we zonder verdere waarschuwingen meer razzia's mochten verwachten. Die bleven echter uit en een paar dagen later werd onze gast, weer in het donker en weer na spertijd, door koeriers van de ondergrondse opgehaald en naar een vast onderduikadres gebracht. In het gezin werd afgesproken dat we zolang de bezetting zou duren, met geen woord over dit voorval zouden spreken. Vreemd genoeg hebben mijn ouders dit ook na de bevrijding volgehouden. Er is nooit meer over de kraak en de gevolgen ervan in ons gezin gesproken.

Die laatste oorlogswinter was bar en boos. Behalve het gebrek aan voedsel, bleven de temperaturen constant ver onder nul steken. De enige afleiding werd door ons op de bevroren slootjes en plassen gevonden. Al op jonge leeftijd hadden we geleerd dat op het moment dat het ijs betrouwbaar is, kinderen hun vertier op dat ijs dienen te zoeken. Binnen blijven was vloeken met al datgene wat de natuur ons te bieden had. Excuses hielpen niet. Ziek zijn was onmogelijk, want onmiddellijk werd de thermometer uit de kast gehaald en werd gecontroleerd of we inderdaad ergens last van hadden. Zelf had ik er geen grote problemen mee. Op het slootje achter ons huis konden de houten schaatsen, Friese doorlopers, al worden ondergebonden en van daaruit lag Friesland bevroren, open en bloot voor ons. Van het ene slootje naar het volgende overwippend was een fluitje van een cent en het gebeurde nogal eens dat we te ver van huis dwaalden en in het donker onze terugtocht moesten ondernemen. Dat was vooral een probleem tijdens die laatste oorlogsjaren omdat de straatverlichting niet meer functioneerde en er vanuit huizen, kantoren en de nog werkende fabrieken nergens licht naar buiten straalde. Een grote hulp was dan de maan en zelfs op die vrieskoude dagen zorgden de sterren voor de verlichting die we bij deze excursies best konden gebruiken. Op één van deze tochten was ik in de buurt van het vliegveld verzeild geraakt en zag ergens bij Beetgum dat de Duitsers daar een grote partij hout hadden opgeslagen. Ik ben een paar maal naar die plek geschaatst en zag kans in het donker (na zes uur 's-avonds) een aantal balken vast te binden en achter me aan naar huis te slepen. Dat ging niet in één enkele keer. De slootjes waren door dammen van elkaar gescheiden en het was een hele toer mijn vracht van het ene slootje naar het andere over te hevelen. Halverwege op weg

naar huis moest ik mijn geroofde goed verbergen om die de volgende avond op te halen. Na twee van deze rooftochten vonden mijn ouders het welletjes. Ze waren bang dat de diefstal zou worden opgemerkt en ik in de val zou lopen. Die nachtelijke avonturen blijven echter mooie herinneringen.

Na de eerste jaren van spanning en angst, maakte ik in die laatste jaren een complete metamorfose door. Het leven werd spannend, de vrijheid was geweldig en angst bezat ik niet meer. Later ben ik me bewust geworden dat dit ook het gevoel van de kinderen van bijvoorbeeld Beirut moet zijn geweest. Na de verschrikkingen van het geweld, volgt de aanpassing eraan. Wat eens abnormaal was, wordt normaal. Voor de opgroeiende jeugd de mogelijkheid dingen te doen en te onderzoeken die in die eerdere normale tijden ondenkbaar en ontoelaatbaar zouden zijn geweest. Wat dat betreft is het beleven van oorlog en geweld nauwelijks traumatisch voor opgroeiende kinderen. Iets dat zeker niet voor de oudere leden van de maatschappij geldt. Tegen het eind van 1944 kwam Vader met zijn tabaksproductie in de problemen. Behalve zijn eigen gekweekte voorraad, hielp hij ook zijn medewerkers hun zelf geproduceerde planten te verwerken. Dat was ook het geval met de voorraad van jonge aankomende machinist. Nadat zijn voorraad was gedroogd en gebundeld, kwam zijn vader zich beklagen dat hij minder had ontvangen dan aangeleverd. Het droogproces was daar de oorzaak van. Vader legde dat de man uit, maar die eiste hetzelfde gewicht terug. Toen bleek dat Vader met een lid van de NSB te maken had en de man Vader aan dreigde te geven als hij het oorspronkelijke gewicht aan tabaksbladeren niet terug kreeg. Om veel heibel te voorkomen paste Vader het verschil aan. Maar dat verschil kostte hem ongeveer de helft van zijn eigen voorraad. Na afloop van de oorlog drong Moeder er op aan zijn jonge medewerker te ontslaan. Wettelijk lag dat echter erg moeilijk en de knul zat zelf vreselijk in zijn maag met de hele situatie. Hij is nog wel een tijdje bij Vader in de leer gebleven maar de overige medewerkers van de machinewerkplaats bleken het de jongeman zo moeilijk te hebben gemaakt, dat hij zelf ontslag heeft genomen.

Kort na dit incident beleefden we moeilijkste en koudste jaarwisseling die mijn ouders zich konden herinneren. Het Ardennenoffensief van het Duitse leger had grote verslagenheid veroorzaakt, maar na februari leek het er op alsof de grootste ellende spoedig voorbij zou zijn. De bevrijding kwam op kousevoeten. Op Vrijdag 13 april kwam Vader 's-middags thuis met de boodschap dat al het personeel naar huis was gestuurd en dat het verstandig was binnen te blijven. Om half zes die avond begonnen de weinige klokken die nog in de kerktorens hingen te luiden, een signaal dat niemand zich meer op straat mocht vertonen. Berichten van Radio Oranje gaven de indruk dat de geallieerde legers Noord-Nederland vanuit Duitsland binnentrokken, maar zekerheid over dat alles hadden we niet. De avond en de daaropvolgende Zaterdag gingen in een vreemd aandoende stilte voorbij. De straten waren leeg, de stilte was hoorbaar, nieuws drong nauwelijks tot ons door. Mijn ouders vroegen zich af of dit een stilte voor de storm was. Maar die storm kwam niet. Het enige geluid dat af en toe tot ons doordrong was dat van ver verwijderde kanonschoten. De Zondagochtend leek een herhaling van de Zaterdag te worden. Maar omstreeks tien uur begon zich een nerveuze activiteit van de bewoners meester te maken. Mensen verschenen in de deuropeningen en als een vuurtje verspreidde zich het gerucht dat de bezetters de stad hadden verlaten. Toen verscheen er hier en daar een voorzichtige Nederlandse vlag. Mannen in blauwe overalls holden onze straat binnen en sommeerden iedereen binnen te blijven, ons waarschuwend dat er zich nog steeds Duitsers (en Oostenrijkers) in de door hen bezette

gebouwen bevonden. De opwinding was echter niet meer te stuiten. De huizen liepen leeg. Overall vonden opgewonden gesprekken plaats en 's-middags trok bijna iedereen in de richting van de binnenstad. Als een magneet werden we naar de Voorstreek toegezogen en daar aanschouwden we het mooiste moment van de oorlog en de bevrijding. Op de pijp bij de winkel van Niermeyer stond een wat verdwaalde gevechtswagen met daarop drie verlegen jonge soldaten - Canadezen! Ze werden door een juichende massa bestormd en deze uit de kluiten gewassen jong-oude kinderen wisten beslist niet wat er met hen aan de hand was. De gevechtswagen bleek een verkenningsvoertuig te zijn en was het enige bewijs dat voor ons de oorlog over was. Die complete verbazing die op de gezichten van die drie Canadezen zichtbaar was, betekende voor mij de dierbaarste herinnering van een onverwachte en uitbundige bevrijding.

De dagen die hierop volgden, waren dagen van grote verwarring. Achter ons huis parkeerde het bevrijdingsleger in de kleine ruimte die nog van het parkeerterrein over en beschikbaar was, drie tanks. De bemanningen sliepen in kleine tentjes en bereidden hun eigen maaltijden. Ze kwamen dankbaar van ons toilet en drinkwater gebruik maken, maar sloegen ieder aanbod af om te blijven eten of een nacht op een normaal bed door te brengen. Als jonge honden dartelden we om hen heen, genietend van de chocolade en het gebakken spek. Twee weken later tekenden de bezetters de totale overgave van het Duitse leger in Nederland na nog even een bloedbad op de Dam te hebben aangericht. Nederland was vrij en wij zouden het uitbundig vieren. Daar kwam in ons gezin weinig van terecht. Terwijl Vader en ik op het parkeerterrein een vlaggemast aan het verven waren, kwam Moeder druk gebarend op ons toelopen en wees naar het dak van ons huis. Daar sloegen de vlammen uit. Vader rende naar binnen en Moeder had inmiddels de brandweer gewaarschuwd. In een onbewaakt ogenblik had mijn jongere broer op de zolderkamer, waar nog altijd tabak te drogen hing, met lucifers gespeeld. Een vonk moet de tabak hebben bereikt. Vader's snelle reactie in het sluiten van de deur naar de zolderkamer voorkwam erger en nadat de brandweer binnen vijf minuten voor de rest had gezorgd, konden mijn ouders de enorme bende op gaan ruimen. Een angstig begin van een nieuw tijdperk.

Waar ik het meest aan moest wennen, was het feit dat ik werd gesommeerd mijn brugklas af te maken. In mei openden de scholen hun deuren weer en kreeg ik een plaatsje in een school in Huizum, het aan Leeuwarden grenzende en opgeslokte dorp. Dat betekende hard werken want we moesten ons voorbereiden op de volgende stap: het volgen van één van de vele instellingen van het middelbaar onderwijs dat Nederland rijk was. In juli deed ik toelatingsexamen voor de Rijks Hogere Burger School, een school waarvan mijn ouders dachten dat ik daar wel voor in aanmerking kwam. Gelukkig waren de enige twee vakken waarin we werden getest, rekenen en taal. De chaos van het laatste oorlogsjaar voorkwam een uitgebreider en wellicht ook moeilijker examen. Niet lang daarna kregen we bericht dat ik voor dat examen was geslaagd. Ik verbaas me daar hogelijk over, want ik had zelf de indruk dat ik maar wat had aangeploeterd en dat mijn kennis ver onder de maat was na een jaar van nietsdoen. Na een zomervakantie van vijf weken, besteed ik in september de trappen van de heropende Rijks HBS aan het Zaailand, zeven minuten lopen van ons ouderlijk huis.

Voor dat het zover was, werden we verrast door de thuiskomst van broer Jan. Veel geïnterneerde en in Duitsland werkende Nederlanders kwamen moeizaam en voor het merendeel halfziek naar Nederland teruggestrompeld. We zaten vaak aan het kanaal naar deze versleten en verslagen

terugkerende landgenoten te kijken in afwachting van het moment waarop we ons verloren gewaande familielid zouden kunnen herkennen. Plotseling zag ik hem vanaf de Willemskade over de Verlaatsbrug naar ons toelopen. Een verformfaaide, ziekelijke figuur die te voet de afstand van Bremen naar Leeuwarden had afgelegd. Moeder ontving hem met alle liefde die ze op kon brengen en zelfs Vader was vriendelijk en behulpzaam. Na een controle door dokter Wever, constateerde deze ernstige longproblemen en verdere onderzoeken wezen op de aanwezigheid van vocht in de longen: pleuris. Jan zou een jaar aan bed worden gekluisterd, een periode waarin ik van alle familieleden het meeste contact met hem zocht en had.

2.6 De jaren van een opgroeiende tiener.

In september werd ik ingedeeld in klas 1C van de Rijks HBS. Klasgenoten die de volle vijf jaren zonder grote problemen hebben uitgediend waren Douwe Broekens, Andries Jager, Ane Westra, Willem Gorter, Herman Heslinga, Broer Faber, Janke Tekelenburg, Feikje Hornstra, Koos Hoen en paar wiens namen en gezichten die ik in de loop der jaren ben kwijtgeraakt. Leerlingen van het eerste uur waren verder Sigrid Houwen en Willeke Breet. Sigrid was verreweg de jongste en vrolijkste van de klas met haar elf jaar. Helaas struikelde ze bij de overgang van de vierde naar de vijfde klas. Willeke Breet raakten we tegen het einde van het derde leerjaar kwijt toen het gezin waar ze deel van uitmaakte naar Groningen verhuisde.

Mijn start was allesbehalve voorspoedig. Ik had moeite met het volgen van de lessen en de situatie thuis was nog steeds zodanig dat ik mijn huiswerk in het keukentje moest maken. Een bedlegerige broer maakte de stemming er niet beter op, vooral toen bleek dat Vader en Jan over het feit dat hij zich als vrijwilliger had gemeld, een enorm struikelblok in hun relatie bleef vormen. Ook was ik in de klas snel afgeleid en ik ontdekte later dat ik voor het volgen van de lessen een buitengewoon grote concentratie nodig had. Het bleek al spoedig dat ik moeite had van de gesproken woorden een begrijpelijke zin te maken. Ik bleek een soort audiotieve dyslexie te hebben. Vooral leraren die tamelijk onduidelijk waren in hun presentaties leverden grote moeilijkheden op. Een specifiek voorbeeld daarvan was de wiskundeleraar. Ik kon absoluut niet volgen waar de man het de meeste tijd over had en raakte snel achter. Ondanks verwoede pogingen om thuis de achterstand in te halen, bleken de fundamenten van vooral de geometrie me te zijn ontsnapt. Mijn kerstrapport maakte dit schrijnend duidelijk. Onvoldoendes voor wiskunde en magere cijfers voor biologie en aardrijkskunde kwamen niet overeen met de verwachtingen die mijn ouders van mijn intelligentie hadden. Er bleek niet veel voor nodig te zijn om deze moeilijkheid te overwinnen. Vader besteedde een week aan een zorgvuldige uitleg van de gemiste fundamenten (axioma's, stellingen, bewijskracht, geometrische grootheden, en dergelijke.) In minder dan geen tijd had ik de achterstand in die vakken ingehaald en een grote concentratie bij het maken van mijn huiswerk zorgde voor de rest. Ik klom snel uit mijn educatieve kuil en ging zonder problemen over van de eerste naar de tweede klas. Vrienden of vriendinnen maakte ik dat jaar niet en ik raakte wat dat betreft tamelijk geïsoleerd. In het vak lichamelijke opvoeding bleef ik een zwakke broeder. Mijn gymnastiekleraar, de Jong, gaf de ondermaatse atleten gewoonlijk een 'zeven', maar zelfs die waardering verdiende ik volgens mezelf nauwelijks. Ook tekenen bleek en bleef een zwak vak. Bovendien lagen tekenleraar Kools en ik elkaar niet al te best. Hoewel ik duidelijk geen talenknobbel bleek te bezitten, zag ik toch

kans behoorlijke cijfers voor Frans, Engels en Nederlands bij elkaar te sprokkelen. Een bijzonderheid was dat onze leraar Nederlands, Tuin, de gewoonte had van tijd tot tijd voor te lezen uit een komisch boek van Leonard Huizinga: Adriaan en Olivier. Dat uurtje bracht me in gedachten terug naar juffrouw Brons in de eerste twee klassen van de lagere school. De genoeglijke en probleemloze uurtjes waarin ik me heerlijk in de fantasierijke avonturen van de schrijvers wist te verplaatsen. Dat eerste jaar op de middelbare school gaf een verbeterde voortzetting te zien van het dagelijkse leven dat we inde oorlogsjaren hadden ervaren. Veel levensmiddelen bleven op de bon. Het huis was moeilijk warm te stoken, vooral nu er van rooftochten geen sprake meer kon zijn. We moesten allemaal aan deze nieuwe situatie wennen. Hoewel iedereen daarop hoopte, kwamen de Cohens en de Rosenbergs niet van hun deportaties terug en toen Vaders voorspellingen bewaarheid werden, gaf iedereen de moed op ooit nog iets van deze families te mogen horen of vernemen. Toch bleek een dochter van de Rosenbergs de dans te zijn ontsprongen. Ze keerde kort naar haar ouderlijk huis, dat na 1942 tot een soort verenigingsgebouw voor de jeugdstorm en de hitlerjugend was omgebouwd, terug. Van haar ervaringen tijdens de oorlog hebben we nooit iets vernomen maar er werd aangenomen dat ze op tijd is ondergedoken en op die wijze aan de slachtpraktijken van de Duitsers en Oostenrijkers is ontsnapt.

Jan knapte in dat jaar geleidelijk op. Moeder verzorgde hem intens, maar Vader kwam hem maar spaarzaam opzoeken. Ik werd zelf een soort metgezel van mijn oudere broer. Hij bekwaamde zich hoe langer hoe meer in zijn latente artistieke kwaliteiten en begon fraaie tekeningen en schetsen te produceren. Tegen de tijd dat hij het penseel begon te hanteren, begon ik kleuren voor hem te mengen. Het was voor mij een openbaring hoe iemand, die op school steeds lage cijfers voor het vak 'tekenen' had vergaard, tot dergelijke unieke prestaties wist te komen. Mijn ouders hadden echter nauwelijks interesse in zijn nieuwe hobby. Nadat hij redelijk hersteld was en een administratieve baan bij een ziekenfonds had gevonden, belandde ook Jan in de octopusachtige armen van zijn Moeder's familie op Ameland en wel zodanig dat hij later al zijn kennissen en verwanten liet weten dat hij van dat eiland afkomstig was. Zijn fanatieke bekering tot een door hemzelf gedefinieerde fundamentele tak van het Christelijke geloof zorgde later voor een kloof tussen ons die tot zijn overlijden in 1998 is blijven bestaan..

De vakantie was na dat eerste HBS-jaar lang. Te lang, omdat het ons gezin en de rest van Nederland aan middelen ontbrak om er een feestelijk tintje aan te geven. De zomerse dagen werden benut door onze lome werklust in Vader's tuintje uit te leven en met de opgroeiende buurtbewoners lange wandeltochten naar Deinum, Boxum en het Tietjerksterbos te maken. Die vrije tijd bracht ons wel heel dicht bij elkaar.

In het tweede schooljaar werd het vakkenpakket uitgebreid met Duits en Scheikunde. Onze Duitse leraar droeg de toepasselijke Duitse naam van Fuchs en juffrouw Meyer wist ons met een sterke en krachtige hand naar het ontsluiten van de geheimen van chemische reacties te sturen. Eigenlijk maakten we in dat tweede jaar nog niet echt deel uit van de gevestigde orde op onze school. Pas in de derde klas zouden we tot de schoolvereniging "Eloquentia" (kortweg Elo) worden toegelaten en tot op dat moment werden we door de bevolking van de hoogste drie klassen als peuters behandeld. Halverwege dat tweede schooljaar werd ik benaderd door de twee uitgeverij van de schoolkrant: Jaap Dekker en Arie van Til. Ik werd gevraagd colporteur van de schoolkrant in onze klas te worden en nam dat aanbod direct aan. Van de ruwweg 20 leerlingen

wist ik steeds een omzet van 75 procent te boeken, maar moest dat soms wel met een uitermate grote overredingskracht doen. Voor een aantal was de 15 cent per nummer te veel, voor anderen stond er in die krant niets waar ze interesse in hadden. Nu was het vullen van die twee-wekelijkse editie geen sinecure. Het was belangrijk alle leerlingen aan hun trekken te laten komen en dat was voor de culturele stromingen op de HBS - de stadskinderen en hen die van het platteland afkomstig waren- een redelijk grote moeilijkheid. Voor de eerste en tweede klassers had de krant het nadeel dat veel geschrijf interessant was voor de Elo-leden en dus buiten de interessesfeer van de jongere garde lag. Toch werden we via de schoolkrant al een beetje wegwijs in de atmosfeer waarin we vanaf de derde klas verder op zouden groeien. Tijdens dat tweede schooljaar werd een muziekmanifestatie voor de middelbare jeugd van Leeuwarden georganiseerd. Gedurende de wintermaanden en het vroege voorjaar konden de ouders hun pupillen laten genieten van “Een Uur Muziek”. De deelname stond open voor iedereen en de kosten ervan waren zodanig dat praktisch alle leerlingen van de middelbare scholen er aan deel konden nemen. De uitvoeringen vonden plaats in de grote zaal van de “Harmonie”, het grootste theater dat Leeuwarden rijk was en werden verzorgd door bekende musici waarvan ik me alleen Haakon Stotijn (de eerste hoboïst van het Concertgebouw orkest) en Jo Vincent (een beroemde sopraan) herinner. Ik genoot met volle teugen van deze buiten het traditionele curriculum vallende evenementen en zoog de presentaties en de daaraan gekoppelde uitvoeringen met grote interesse en aandacht op. Deze uurtjes van muzikale ontspanning en genot hebben ongetwijfeld bijgedragen tot mijn grote passie voor klassieke muziek. Vanaf dat moment vormden Moeder en ik een soort bondgenootschap dat tot doel had zo veel als mogelijk klassieke muziek uit ons radiotoestel (dat de oorlog had overleefd) te wroeten. De weinige vrije uurtjes die ik had, bracht ik meestal luisterend naar de muzikale klanken die de radio ons bood in gezelschap van Moeder door. Ook bleek de muziek mij in het maken van mijn huiswerk niet te storen. Integendeel, het was dermate ontspannend dat ik later het gevoel had het succes dat ik later op school zou hebben, mede te danken was aan het feit dat Beethoven en Brahms mij daadwerkelijk bij het oplossen van moeilijke vraagstukken hadden geholpen. Naast dat extra muzikale onderricht vonden mijn ouders het ook nodig me dat jaar naar dansles te sturen. Dat behoorde, zo vonden zij, bij mijn normale educatie. Twee seizoenen lang was ik een leerling van de dansschool van Huub Adema en maakte ik me vertrouwd met de disciplines die bij het vragen van de danspartner, het dansen zelf, en de escorte terug naar de plaats waar de partner was afgehaald, hoorden. Alles heel erg formeel. Niets dat nu nog aan dat fraaie ritueel herinnert. Na afloop van de twee seizoenen kon ik letterlijk en figuurlijk met de foxtrot, de Engelse wals, en de Weense wals uit de voeten. Maar ik bleef over de danspassen en de complexiteit van de tango struikelen. Een echt goede danser ben ik nooit geworden, hoewel ik er af en toe in slaagde ingewikkelde danspassen bij de quickstep te maken. Dat draaide dan meestal uit op grote consternatie bij mijn partner die niet begreep wat mijn bedoelingen waren. Eerlijkheidshalve moet ik toegeven dat ik zelf ook niet al te best wist wat ik in die omstandigheden trachtte te bewijzen.

Mijn ouders namen nog een ander initiatief tijdens de start van dat tweede schooljaar. Ze stonden er op dat ik leerde typen. Ik werd ingeschreven in een instituut dat deze lessen verzorgde en ik leerde me bekwamen in het typen van brieven, nota's, en allerlei andere soorten formulieren. Een onderdeel van deze lessen bestond uit het kunnen typen zonder naar het toetsenbord te kijken en het behalen van een bepaalde minimum snelheid (zoals het foutloos kunnen typen van 100 regels

binnen een bepaald tijdsbestek). Ik was de enige jongen in het gezelschap van zo'n twintig oudere meisjes en dames en voelde me niet erg op mijn gemak. Bovendien staken mijn vorderingen ongunstig af bij die van mijn mede-leerlingen. Een half jaar later moest ik examen doen tezamen met een dikke honderd andere examinandi. Dat examen werd een martelgang. De nota die ik moest typen faalde volledig en ik heb het formulier zeker drie keer uit de schrijfmachine gegrist voordat ik het resultaat durfde overhandigen. Ook de snelheid waarmee ik type was niet bepaald overtuigend. De hopeloze stemming waarin ik me weg voelde zinken, verleidde me constant naar het toetsenbord te kijken. Vanaf dat moment is er van blind typen nooit meer iets terecht gekomen. Als ik niet op het toetsenbord let, komt er onzin op papier (of het beeldscherm) terecht. Een zekere snelheid weet ik op die manier echter wel te halen. Wonder boven wonder kreeg ik drie weken na het examen de uitslag in de bus. Ik was, met overigens magere cijfers, toch geslaagd en was toen toch wel een beetje trots op mijn eerste officiële diploma.

Tegen het einde van het tweede jaar werd ik gevraagd toe te treden tot de redactie van de schoolkrant, een aanbod dat ik moeilijk af kon slaan. Mijn redactionele vaardigheden heb ik tot aan de vierde klas kunnen beoefenen. Toen besloten oudere leerlingen onze gestencilde krant door een fraaier gedrukt exemplaar te vervangen. Helaas bleek men bij die keus te hoog te hebben gegrepen. Binnen een jaar was de schoolkrant ter ziele. Een degelijke les om nimmer een winnend paard door een onbekende draver te vervangen.

De overgang naar de derde klas verliep zonder problemen. Die waren er echter wel met mijn prestaties. Het fraaie kerstrapport liet drie maanden later een enorme duikeling zien. Dat was minder het gevolg van mijn eigen werklust en inspanningen dan wel het moeten overwinnen van moeilijkheden met de leerstof. Ik was niet de enige die daar problemen mee ondervond. Praktisch alle medeleerlingen hadden met hetzelfde probleem te maken. Met lood in mijn schoenen liep ik na ontvangst van de rapportkaart naar huis. De teleurstelling van mijn ouders was waarschijnlijk nog groter dan die van mijzelf. Ik kreeg de wind van voren en moest verwijten aanhoren die ik toen (en ook nu) als onverdiend beschouwde. Het ergste was dat mijn ouders vonden dat ik niet serieus genoeg had gestudeerd. Let wel, er kwam geen enkele onvoldoende op de rapportkaart voor. Het gemiddelde was nog altijd een zeven. Ze waren echter het laatste jaar verwend geworden met cijfers die (met uitzondering van de talen) steeds boven de acht hadden gelegen. Ik was door hun houding diep teleurgesteld. Van enig begrip voor de worsteling die ik met de lessen en het huiswerk voerde, was bij hen geen sprake. Toen mijn overgangsrapport het voor mij en hen normale patroon liet zien, kreeg ik te horen dat hun negatieve opmerkingen succes hadden gehad. Zie je wel, zo redeneerden ze, ik kon het wel als ik maar wilde. Hun houding was vergelijkbaar met het fanatisme waarmee ouders hun kinderen in een bepaalde sport uit willen zien blinken. Steun en troost in een moeilijke periode vond ik bij hen niet. Gelukkig wel bij mijn leraren die beter inzicht in mijn kwaliteiten en ijver hadden, dan dat bij mijn ouders het geval was. Het enige wat ze bereikt hadden, was dat een bepaalde vorm van rebellie in mijn leven de boventoon zou gaan voeren. Dat uitte zich vooral in de ruzies die ik met mijn ouders begon te krijgen aangaande hun visie en die van mijzelf voor wat de vrijheidsstrijd van de Indonesiërs betrof. Voor hen was dat geen vrijheidsstrijd maar een regelrechte opstand tegen het wettige (lees: Nederlandse) gezag. Moeder bleef naar haar Nederlands-Indië verwijzen als het onverbreekelijke stukje Nederland dat Soekarno aan het stelen was. Mijn opmerkingen dat ze niets

van de zojuist beëindigde oorlog en de achtergronden ervan hadden begrepen, vielen dermate slecht dat zodra de woorden Indië, Indonesië en Soekarno gebezigd werden, er grote ruzies in ons gezinnetje ontstonden. Tenslotte besloot ik mijn mond maar te houden. De teleurstelling over hun kleinzielige houding heeft me tot op vandaag bezig gehouden.

Ik ging desondanks door met de verwoede pogingen om mijn matige cijfer voor lichamelijke opvoeding wat op te schroeven. Gedurende de wintermaanden werd door de school een schaatswedstrijd georganiseerd en hoewel ik in die sport geen uitbinker was, schreef ik me er toch voor in. We begonnen de (kortebaan)wedstrijd met meer dan zestig leerlingen. De eerste race was niet al te moeilijk. Ik won de afstand van 150 meter met dertig meter voorsprong op mijn concurrent. Ook in de tweede race had ik geen grote moeite voor te blijven. In de derde wedstrijd moest ik het opnemen tegen één van de favorieten. Die struikelde echter al bij de start. Ik had de kwart finales bereikt. Die werden 's-middags geschaatst. Ik verloor mijn wedstrijd echter en was uitgeschakeld. Het feit dat ik maar met een metertje verschil was verslagen, gaf me de moed om mijn atletische kwaliteiten in de toekomst toch niet helemaal als onmogelijk te beschouwen.

Willeke Breet zat op de tweede bank van de middelste rij in klas 3C. Ik zat een paar banken links achter haar. Op momenten waarop ze omkeek keek ze me recht in mijn kijkers en weer nam een behaaglijk warm gevoel bezit van mij wanneer haar gezicht een warme uitdrukking kreeg, een uitdrukking die vaak vergezeld ging van een aanstekelijke glimlach. Een glimlach die ik zonder uitzondering probeerde te beantwoorden. Al gauw had de rest van de klas door dat er iets tussen ons gaande was. Maar het speelde zich allemaal op een afstand af. De moed haar direct aan te spreken of voor een wandelingetje uit te nodigen, had ik nog niet. Dat kwam later. Willeke woonde bij ons in de buurt en van tijd tot tijd kon ik de verleiding niet weerstaan door haar straat te lopen, in de hoop een glimp van haar op te vangen. Het latere succesnummer van "My Fair Lady" "In the street where you live" was op maat op mijn gevoelens en acties geschreven. Alleen kende ik dat wijsje toen nog nog niet. Bij twee gelegenheden werd ik door Willeke ontdekt, die dan vanuit haar woonkamer enthousiast begon te zwaaien. En dat was het dan zo ongeveer. In de loop van het jaar verhuisde haar familie naar Groningen en verdween Willeke uit mijn leven en mijn hart. We hebben elkaar nog een paar brieven geschreven, maar daar is het bij gebleven. Tijdens een Franse les kondigde de leraar aan dat hij met een aantal leerlingen uit alle derde klassen een zomerkamp op Terschelling ging organiseren en deelde ons mee dat hij een vrijwilliger zocht die klas 3C zou willen vertegenwoordigen. Compleet verstoken van enig organisatietalent en onbekend met de problemen die met organisatie en logistiek van een dergelijk kamp te maken hadden, stak ik mijn hand op en meldde me aan. Dat ging vergezeld van een wat schamper gelach van mijn klasgenoten, maar de leraar kon mij moeilijk weigeren omdat er geen andere kandidaten bleken te zijn. Het werd een totale afgang. Tijdens de voorbereidende besprekingen bleek ik absoluut niet in staat in de voorbereidingen bij te kunnen dragen. Ook de verkennende tocht die het organiserende comité tijdens de Pinksterdagen naar Terschelling bracht, was voor mij meer een uitje dan een actieve opstelling in het opzetten van de tenten, het bereiden van de maaltijden enzovoort. Ik had op schandalige wijze van een geboden aanbod misbruik gemaakt. Ik heb zelfs niets geleerd van de ervaring en de kennis die door de andere leden van het comité werden gedemonstreerd. Tijdens de kampdagen in de zomervakantie werd ik dan ook opzettelijk buiten de organiserende activiteiten gehouden en ik heb me zwaar

verwond door de fraaie zonnige dagen op dit onmetelijke mooie eiland heen geworsteld. Eigen schuld.

Gelukkig maakte een ander deel van de zomervakantie een hoop goed. Mijn ouders hadden besloten een weekje in Amsterdam door te brengen en de week voorafgaande aan hun plannen zou ik zes dagen eerder naar onze hoofdstad afreizen. We zouden, tezamen met Moeders broer Tido en zijn vrouw Rita, de gasten zijn van Moeder's oudste broer Hendrik en zijn vrouw Marie. Ik reisde met de trein van Leeuwarden naar Amsterdam waar Oom Hendrik me van het station afhaalde. We wandelden via de Westelijke binnenhaven, het Westerdok, naar hun bovenwoning op het Spaarndammerplantsoen. Ik kreeg een slaapplek op de zolder van het woningencomplex en bracht mijn week door met excursies naar allerlei delen van de stad die Oom Hendrik voor me had uitgestippeld. Bij die gelegenheid ontpopte mijn oom zich als een onverbloemde communist en een trouw lezer van de Waarheid. (Die politieke keus duurde tot aan het drama in Hongarije in 1956, een gebeurtenis die de meeste Nederlandse communisten een politieke zwaai van 180 graden deed maken). De eerste dag na aankomst stapten we op een tram die ons eerst naar het Centraal Station bracht en daarna vervoerde een andere tram ons naar het uiterste puntje van Amsterdam dicht bij het Olympisch Stadion. Via het hartje van Amsterdam wandelden we naar huis terug. Ik denk dat we zo'n vier of vijf uur onderweg zijn geweest maar m'n oom had me een indruk gegeven hoe ik het beste de stad kon leren kennen. Ik heb zijn voorbeeld niet alleen die week in Amsterdam gevolgd, maar heb op dezelfde wijze later Parijs, Londen, en Chicago leren kennen. De week vloog om en ik had er eigenlijk geen behoefte aan de volgende week in het gezelschap van mijn ouders, mijn jongere broer, een aartsvervelende Oom Tido en Tante Rita door te moeten brengen. Het enige voordeel dat hun gezelschap me bood, was de vrije toegang tot Artis, een rondvaart door de grachten en de havens, een filmavondje in het City Theater, en een avondje Carré waarin op dat moment een circus optrad. Het liefste was ik op mijn eentje door de stad blijven zwerven, maar daar namen de ouderen geen genoegen mee. Ik werd in hun plannen opgenomen en meegesleurd. Naast Oom Hendrik woonde Willy Griffioen en al snel hadden Hendrik en Marie besloten mij aan Willy te koppelen. Het resultaat was dat ik kans zag de voorgedij een paar maal te doorbreken en tezamen met Willy mijn zwerftochten kon vervolgen. Haar kennis van Amsterdam deed me nog meer van de stad genieten. Een poging om Lena (die ik op Ameland had leren kennen) op te zoeken, liep op niets uit. Toen ik voor de deur van haar ouderlijk huis stond, realiseerde ik me dat ze tenminste twee jaar ouder was en op dat moment andere vriendjes kon hebben. Ik heb me omgedraaid en heb haar in gedachten vaarwel gezegd. Toch heeft Lena een dermate grote indruk op me gemaakt dat ik voor haar altijd een plaatsje in mijn herinneringen heb bewaard. (Dit schrijven is daar getuige van.) Na Amsterdam volgde nog een kort bezoek aan mijn grootouders in Stadskanaal en kondigde de komst van de maand september het einde van de zomervakantie van 1948 aan.

In de vierde klas van de RHBS aangeland, wist ik dat dit een jaar van hard aanpakken zou worden. Ik was inmiddels de rijke bezitter van een eigen slaap- en werkkamer geworden. Vader had een klein radiootje voor me op de kop getikt en het apparaatje zorgde voor een muzikale omlijsting van de tijd die ik aan mijn huiswerk spendeerde. Dat was uitgegroeid tot zo'n vier à vijf uur per dag. Ik had me heilig voorgenomen de laatste twee jaren tot succesjaren te maken en had me ten doel gesteld voor de exacte vakken op achten en negens te mikken. De succesreeks voor de talen had ik op zevens gesteld. Ik vond ook weinig voldoening in het lage cijfer dat ik

nog altijd voor mijn gymnastische en atletische praktijken kreeg en meldde me aan bij de voetbalclub “Frisia”. Dit tot grote ergernis van mijn ouders die vonden dat ik mijn tijd beter aan mijn studies kon besteden. Het leek een regelrechte rel te worden totdat bleek dat ik geen duimbreed toe gaf en ze zich bij mijn weinig succesvolle voetbalcarrière neerlegden. Ze hadden er geen idee van dat Klaas Sepp, de echtgenoot van Alie (de voormalige huishoudster van de weduwnaar op nummer 54 van de Elisabethstraat), mij van tijd tot tijd meenam naar de wielervedbaan waar ik rondjes op de piste leerde draaien en ik redelijk snelle tijden in de achtervolging wist te realiseren.

Dat ik me ontpopte als een groot liefhebber van klassieke muziek moet aanleiding zijn geweest voor twee acties van mijn ouders die mijn interesse in muziek sterk hebben beïnvloed. Hun eerste actie was een geschenk in de vorm van een treinkaartje naar Amsterdam waaraan een concertbezoek was gekoppeld. Op een fraaie najaarsdag vertrok ik op een fraaie Zondagochtend naar onze hoofdstad. Het concert vond ‘s-middags plaats in het Concertgebouw en er was voldoende tijd tussen de aankomst op het Centraal Station en de start van het concert om wandelend over het Rokin, de Kalverstraat, de Leidsestraat en het Museumplein de afstand van het station naar het Concertgebouw te overbruggen. Ik kreeg een plaatsje op het linkerpodium toegewezen en had vanaf die plaats een fraai overzicht over het orkest. Het programma omvatte een muzikale inleiding (ben vergeten welke dat was), het pianoconcert van Schumann en de Symphony Fantastique van Berlioz. Willem Andriesen was de solist, Eduard van Beinum de dirigent en het Concertgebouworkest zorgde voor de imponerende rest. Ik heb genoten! Deze eerste confrontatie met levensechte muziek was een openbaring. Deze muziek had een dermate grote invloed op mijn jonge gevoelens dat ik af en toe de tranen uit mijn ogen moest wrijven. Ik was dan ook de laatste die opstond en de concertzaal verliet. Ik kon me maar moeilijk uit de ban van de muziek losrukken. Een adembenemende gebeurtenis in mijn leven dat daarna voor een groot deel door muziek blijvend zou worden beheerst. De tweede actie was het geschenk dat mijn ouders me een paar maanden later gaven. Vader kwam met een soort mandoline thuis (een plat muziekinstrument dat een kruising was tussen een echte mandoline en een ukelele). Ze zorgden er voor dat muzieklessen kreeg en vanaf dat moment werd ik ingeleid in de geheimtaal van musici: ik leerde noten lezen en spelen en kreeg onderricht in de interpretatie van al die vreemde tekens die je op een muziekpartituur tegenkomt. Na drie of vier lessen speelde ik mijn eerste deuntjes en voor het jaar 1948 ten einde liep, was ik al in het orkestje van de muziekschool opgenomen.

Dat jaar in de vierde klas stond dus bol van allerlei activiteiten waar ik me met veel enthousiasme op had gestort: voetbal, wielrennen, muziek en mijn huiswerk. Ondanks al deze extra activiteiten zorgde ik er wel voor dat mijn prestaties op de HBS niet onder de druk van al deze buitenissigheden zouden lijden. Het was dan ook geen uitzondering dat mijn ouders mij zo rondom middernacht moesten bevelen naar bed te gaan, omdat ik de tijd die ik in de boeken doorbracht, constant placht te vergeten. De combinatie van al deze activiteiten resulteerde in meer dan middelmatige rapportcijfers en vooral de wiskundevakken (algebra, goniometrie, trigonometrie, stereometrie en beschrijvende meetkunde) groeiden onder de strakke leiding van wiskundeleraar Alkema uit tot vakken waar ik me fanatiek in uitleefde. Dat gold overigens ook voor geschiedenis. Naast de verplichte leerstof deed ik verwoede pogingen meer over feiten en gebeurtenissen die in de leerboeken was vermeld, te ontdekken. Dit leidde in de proefwerken

vaak tot grote verwondering en waardering bij mijn geschiedenisleraar die een dergelijke aanpak tot op dat moment nog nooit had meegemaakt. Zo goed als mijn prestaties op school en in de muziek waren, zo slecht waren ze in de weinige voetbalwedstrijden waarin ik als speler werd opgesteld. Na een paar wedstrijden op de reservebank te hebben doorgebracht, werd de eerste echte wedstrijd een afgang. Al in het eerste kwartier zag ik kans een fraai doelpunt te scoren .... helaas in eigen doel. Daarna volgde er weer een periode waarin mijn vaste plaats op de reservebank te vinden was. Het was allemaal weinig verheffend en dat ondanks het feit dat ik redelijk goed in het straatvoetbal (waar de bal meestal slechts een tennisbal was en de doelpalen door kledingstukken of schooltassen werden voorgesteld) mijn mannetje wist te staan. Die jacht naar een zekere vorm van voetbalroem bezorgde me in het voorjaar van 1949 grote frustraties. Zoals gebruikelijk werd ook toen weer in de Paasvakantie een voetbaltoernooi voor schoollefallen verzorgd. Ik vroeg de potentiële voetballers in mijn klas in hoeverre er belangstelling voor een afvaardiging naar dat toernooi bestond en kwam tot de slotsom dat er in onze klas zeker twaalf leerlingen te vinden waren die daar in geïnteresseerd waren. Ik vroeg de aanmeldingsformulieren aan, vulde ze in en deponeerde ze bij de instanties die het toernooi organiseerden. Tot zover liep alles op rolletjes. Toen we bericht kregen dat klas 4C van de RHBS was uitgenodigd om in het toernooi te participeren, nam een klasgenoot, Errie Smit (een jongeman die zich ten opzichte van mij vaak als een soort bully gedroeg), met een paar kornuiten de organisatie over en stelde een elftal samen waarin ik als reserve was opgenomen. Het is nauwelijks mogelijk om uitdrukking te geven aan mijn verbijstering en teleurstelling, temeer daar ik wist dat een aantal leden van ons elftal nauwelijks in staat waren de bal meer dan 15 meter ver te schoppen en wegdoeken als ze bal via het hoofd door moesten geven. Toch besloot ik in een vrij depressieve bui bij de eerste te spelen wedstrijd aanwezig te zijn. Die dag kwam een begenadigd speler, Willem Gorter, niet opdagen. Ik heb aan moeten nemen dat hij wegbleef om een plaats voor mij in ons elftal vrij te maken. Willem, alsnog bedankt voor je onbaatzuchtige geste. Ik kreeg een plaatsje als rechts-half en onmiddellijk na de aftrap bleek de zwakte van vooral onze verdediging. Met uitzondering van onze keeper, Andries Jager, stonden de backs en de spil (Errie Smit) enorm te schutteren en werden constant gepasseerd. Binnen tien minuten had de tegenpartij de eerste treffer achter Andries gedeponereerd. Me opeens bewust van mijn eigen mogelijkheden, ruilde ik van plaats met de spil en nam zo goed en zo kwaad als dat ging de verdedigende rol van hem over. Errie Smit bleek hoegenaamd niet over enige voetbalkwaliteiten te bezitten en liet zich gelaten naar de half-plaats sturen. Ik denk dat ik in de resterende 40 minuten de wedstrijd van mijn leven heb gespeeld en praktisch alle aanvallen wist te onderscheppen en af te breken. We verloren dus met 1-0, maar Errie droop verslagen af en ik kreeg allerlei complimentjes van het grootste deel van ons elftal over de wijze waarop we een totale afgang hadden weten te voorkomen. Daarna trad ik in contact met de man die de jeugdelftallen bij Frisia onder zijn hoede had en vertelde hem dat ik mij als keeper wenste te bekwamen. Tot aan september werd ik in de trainingen afgebeeld, waarna me werd meegedeeld dat ik kandidaat was voor het eerste jeugdelftal en mijn eerste wedstrijd ergens in september zou kunnen spelen. Dat zou samenvallen met mijn intrede in de vijfde klas, de examenklas. Voordat het zover was, volgde er eerst nog een tamelijk lange zomervakantie. De vier hoogtepunten van die vakantie waren mijn werkzaamheden bij een landbouwer die aardappels verbouwde, het tweede schoolkamp op Terschelling, een bezoek van Willy Griffioen uit

Amsterdam en een weekje vakantie met haar ouders in Castricum.

Met een paar klasgenoten trokken we er met de fiets op uit om landbouwers te vinden die hulp nodig hadden bij het binnenhalen van hun oogst. In juli 1948 betrof dat het rooien van bloembollen of het verwijderen van het loof van aardappels of het rooien van deze volkskost zelf. Mijn eerste karwei was het rooien van bloembollen bij een kwekerij in Beetgummertmolen. Na een dag zwoegen had ik Fl. 10.00 verdiend, waren mijn handen rauw van het graafwerk en mijn rug gebroken. Ik had een kleine week nodig voordat ik er op uit trok om een nieuwe werkgever te vinden. Met Douwe Broekens en bully Errie Smit vonden we werk bij een landbouwer in de buurt van Berlicum. De eerste paar dagen betrof ons werk het verwijderen van het loof van de aardappelen. Dat werkje was niet al te zwaar en verdiende goed (1 cent per strekkende meter). Daarna volgden er drie dagen waarin we de vruchten der aarde met de blote handjes uit de modder groeven, de aarde van de aardappelen wegwreven en de redelijk schoongemaakte objecten in daarvoor bestemde kratten deponeerden. Al dit werk werd op de knieën uitgevoerd. Na twee weken deze zware arbeid te hebben uitgevoerd, gingen we met een goed gevulde vakantiebeurs en een grote zak aardappelen naar huis om in de resterende weken het verdiende loon uit te geven. Bij het rooien bleek ik een handicap te hebben. Mijn collega-rooiers waren heel wat sneller in het uitvoeren van dat graafwerk dan ik en ik had dan ook een deel van mijn lunch- of rustpauze nodig om de opgelopen achterstand in te halen. Ik gaf de dag van het rooien van de bloembollen de schuld aan mijn zwakkere arbeidsprestaties.

Daarna volgde het tweede schoolkamp op Terschelling. De organisatoren, wetende hoezeer ik als medebestuurder in het jaar daarvoor had gefaald, hadden me wijselijk niet een tweede maal uitgenodigd deel van het organisatiecomité uit te maken. En dus trok ik met een groot deel van de leerlingen die de drie vierde klassen hadden bevolkt op de fiets naar Harlingen om vandaar met de veerboot de drie uur durende overtocht naar Terschelling te maken. Van het verblijf zelf herinner ik me alleen de avonden waarin we allerlei internationale liedjes instudeerden en zongen. Van tijd tot tijd kon ik ook een deel van de muzikale omlijsting op mijn muziekinstrument verzorgen. Daar kwam een abrupt einde aan toen een tentgenoot met z'n zware achterwerk op mijn mandoline ging zitten en het instrument finaal in tweeën brak. Verwoede pogingen om het instrument te repareren faalden toen en later. Dit incident betekende het einde van een muzikale carrière. Die carrière had er toch niet ingezet omdat ik toondoof bleek te zijn. Ik kon redelijk goed met mijn instrument overweg maar had de muziek nodig om aan mijn getokkel een herkenbare melodie te ontlokken. De andere mogelijkheid die ik had, was de partituur compleet uit het hoofd te leren en te spelen. Zonder de noten of het in mijn brein opgeslagen melodietje was ik muzikaal blind en doof. Dat heeft mijn grote passie voor muziek echter nooit in de weg gestaan.

Na Terschelling kwam Willy Griffioen me een weekje opzoeken. Ze kwam met de boot van Amsterdam naar Lemmer en moest de afstand van Lemmer naar Leeuwarden (50 km) op de fiets overbruggen. Ik kwam haar tegemoet en tussen Sneek en Leeuwarden hernieuwden we onze kennismaking van een jaar daarvoor. We moeten haar bezoek in grote rust hebben doorgebracht want ik herinner me absoluut niets van onze gezamenlijk uitgevoerde activiteiten. Op dezelfde wijze als ze was gekomen, reisde ze ook weer af. Deze keer fietste ik met haar tot aan Lemmer en keerde naar Leeuwarden terug nadat de boot uit het gezicht was verdwenen. Toen was het mijn beurt om op de fiets naar Lemmer en per boot naar Amsterdam te gaan. Willy wachtte me

bij de aankomstplaats van de Lemmerboot op en leerde me hoe je zo veilig mogelijk op dit unieke Nederlandse vervoersmiddel door Amsterdam moest manoeuvreren. Een dag na aankomst ging het, alweer op de fiets, naar Castricum waar de familie Griffioen een camper had gehuurd. Het weer was ons die week niet erg gezind en zo brachten we de dagen meestal met het spelen van spelletjes in de camper door. De moeder van Willy was er duidelijk op uit om onze vriendschap een andere wending te geven, iets waar ik absoluut niets voor voelde. Willy was een aardige meid, maar van mijn kant was er geen sprake van enige zucht naar romantiek. Althans niet met haar. Dat werd anders toen een buurmeisje na een paar dagen duidelijk en hevig met mij begon te flirten. Ik moet me toen wel heel erg misselijk hebben gedragen, want mijn interesse in dat buurkind stak ik niet onder stoelen of banken. De week liep dan ook in grote spanning ten einde en ik was eigenlijk blij dat ik de dag na onze terugkomst in Amsterdam op de fiets kon stappen, me in kon schepen en naar Fryslân terug kon keren. Kort daarop liep zowel de vakantie als de zomer van 1949 ten einde.

Het laatste HBS-jaar was een jaar waarin de voorbereidingen voor het eindexamen centraal stonden. Ik stortte me vol ijver en toewijding op de vakken waarvoor een schriftelijk examen moest worden afgelegd en zorgde er voor dat ik voor de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke historie (biologie en plantkunde) en staatsinrichting/economie mijn proefwerken dusdanig hoge cijfers wist te scoren, dat ik van mondelinge examens in die vakken zou worden vrijgesteld. Dat lukte zonder grote problemen. Het grootste struikelblok bleken voor mij de drie vreemde talen (Frans, Duits en Engels) te zijn. Ik moet echter toegeven dat mijn belangstelling voor die vakken niet overmatig groot was en dat ik dus een achterstand, die ik in de afgelopen vier jaren in het beheersen van die talen had opgelopen, weg moest zien te werken.

Mijn enige afleiding vond ik in het voetballen. Ik had de positie van keeper in het eerste jeugdelftal van Frisia veroverd en gedurende twee avonden per week onderwierp ik mij een uur lang aan afmattende trainingen waarin constant ballen op mij werden afgevuurd die ik dan moest stoppen. De eerste vier competitiewedstrijden die we speelden waren een groot succes. We wonnen de eerste met 6-3 en daarna volgden er drie overwinningen van 2-0. Ik zag dus kans mijn kooi schoon te houden. Tot aan de noodlottige Zondag waarin we tegen de rooms-katholieke ploeg MKV moesten spelen. Ik was zo onverstandig geweest om een normale warme hap te eten en moest onmiddellijk na die maaltijd aantreden. Twee blunders van mij zorgden er voor dat MKV met even zoveel doelpunten won. Mijn zelfvertrouwen had een deuk gekregen. In de daarop volgende wedstrijd tegen FVC werd het debâcle compleet. We verloren met 6-3. Ik had schuld aan alle zes doelpunten. Ik deed wat ik dacht wat er van mij verwacht werd en stond mijn plaats vrijwillig en onmiddellijk af aan de jongeman die al jaren naar die fel begeerde plaats in het eerste elftal had gestreefd. Ik stelde me tevreden met de rol van keeper in het tweede elftal en speelde een groot aantal wedstrijden met wisselend succes. Mijn trainingen bracht ik zelf terug tot normale proporties en besteedde de vrijkomende tijd aan mijn studies. Wel had ik met die voetballerij een ander succes. Omdat ik nu naast Andries Jager ook als keeper in onze schoolwedstrijden optrad waarbij beurtelings voetbal en handbal werden beoefend, kreeg ik de gelegenheid mijn buiten schoolverband opgedane atletische vaardigheden tegenover de gymnastiekleraar te etaleren. Dat leverde me in mijn laatste schooljaar de acht als eindcijfer op mijn rapporten en de eindexamenlijst op. Die waardering beschouwde ik als minstens even belangrijk als de hoge cijfers die ik in de exacte vakken wist te scoren.

Naast mijn voetbalactiviteiten bestond de enige echte ontspanning uit de bijeenkomsten van de schoolclub. Voor het grote eindbal, ergens in het voorjaar, had ik Bea Scipio gevraagd als mijn gezelschapsdame te willen fungeren. De familie Scipio was na de oorlog vanuit het toenmalige Nederlands Indië naar Nederland geëmigreerd en woonden aanvankelijk in een huis aan de Westersingel. Dat huis had een achteruitgang naar onze straat en ik had vrij regelmatig contact met Bea's broer Egbert, die bovendien een klasgenoot van mij was. Later verhuisden de Scipio's naar een woning aan de Harlingerstraatweg en het was daar dat ik Bea ophaalde. Ze was gekleed in een stijlvolle wit-rose avondjurk waarvan de kleur prachtig contrasteerde met haar fraaie bruine huid. De avond was, zeker voor mij, een grandioos succes en ik praalde heel wat af met mijn knappe en charmante partner. Latere pogingen om Bea te bewegen mijn hartsvriendin te worden, liepen stuk. Ze liet me weten dat het niets tussen ons zou kunnen worden. Mijn enige eigen verklaring zocht ik in het feit dat Bea waarschijnlijk jaren ouder was dan ik had aangenomen. Hoewel ik bij Egbert naar haar motivatie om mij als vaste vriend af te wijzen heb geïnformeerd, heeft hij me nooit de redenen van haar weigering verteld. (Op 72-jarige leeftijd vernam ik van Sigrid Houwen dat Bea vrijgezel(lin) is gebleven en tenslotte directrice van een bejaardentehuis in Amsterdam is geworden.)

Op die leeftijd was Bea niet de enige die amoureuze gevoelens in mij losweekte. In het vroege voorjaar van 1950 maakte ik kennis met de zuster van Mattie Dijkstra. Mattie kwam regelmatig haar grootmoeder in de Elisabethstraat opzoeken en van tijd tot tijd dromden de jongens van mijn leeftijd om haar heen als ze een praatje met haar leeftijdgenoten ging maken. Mattie was in onze ogen een dermate nadrukkelijke schoonheid, dat we ons al tevreden stelde met een nietszeggende conversatie. Ze was bovendien een jaar ouder dan ons en het werd duidelijk dat haar omgang met ons verstoken was van serieuze bedoelingen. Jannie Dijkstra (de zuster van Mattie) was een ander geval. Mattie bracht Jannie op een bepaald moment mee en stelde haar aan ons voor. Jannie was een jaar jonger dan Mattie, uiterlijk iets minder knap, maar toch heel aantrekkelijk. Al snel begon het tussen Jannie en mij te boteren en ik vroeg haar of ik haar op de voor mij vrije Zondagen in Oudkerk op mocht komen zoeken. Ze stelde voor dat ik met Eddy Althof naar de Stania State (een parkachtige omgeving) kwam. Zij zou dan haar vriendin meebrengen. Op zes opeenvolgende Zondagen trokken Eddy en ik op de fiets naar Oudkerk en brachten de tijd, zittend op het gras in een afgeschut hoekje van het park, door. Eddy leuterde voortdurend over zijn zuster die naar Salt Lake City was geëmigreerd en ik probeerde zo af en toe de gesprekken in de richting van mijn toekomstige loopbaan te sturen. Dat lukte allemaal niet al te best. Na die eerste zes ontmoetingen trok ik er alleen op uit. Eddy had geen zin meer me te vergezellen. Dat werd een ramp. De jongedames vertoonden zich wel, maar omdat het geregend had, was er geen aantrekkelijke ontmoetingsplaats en Jannie stelde voor het kort te houden. Ze beloofde echter de week daarop, als ze haar grootmoeder ging bezoeken, met me te gaan wandelen. Die hele week leefde ik in een soort roes, me daarbij afvragend of mijn keuze voor een carrière op zee wel de juiste was geweest. Het antwoord liet niet lang op zich wachten. Jannie kwam niet opdagen en de voorbereidingen voor het eindexamen eisten alle aandacht op. Het zou meer dan een jaar duren voordat ik weer in vuur en vlam raakte voor een lid van het andere (en niet bepaald zwakke) geslacht.

In juni 1950 zwoegden we door ons schriftelijke eindexamen heen. In twee weken moesten er twaalf onderdelen worden afgewerkt: algebra, geometrie en trigonometrie, stereometrie,

beschrijvende meetkunde, mechanica, natuurkunde, scheikunde, nederlands (opstel), nederlands (tekstverklaring), frans, Duits en Engels. Voor alle onderwerpen kregen we tussen de twee-en-een-half en drie uur de tijd. Voor Frans, Duits en Engels moesten we een in die taal opgestelde tekst in het Nederlands vertalen. Hoewel ik voor de meeste vakken ver voor mijn tijd klaar was, bleef ik de resultaten tot aan het bittere einde van de toegestane tijd controleren. Ik had gehoord dat aantekening werd gehouden van de leerlingen die binnen de toegestane tijd hun werk inleverden en dat in twijfelgevallen die leerlingen strenger konden worden beoordeeld. (Het is mij bij later af te leggen examens duidelijk geworden dat dit geen fabeltje was; collega's hebben op deze wijze ervaren dat mondelinge examens die op de schriftelijke examens konden volgen ettelijke malen gemakkelijker waren dan voor hen die voortijdig hun schriftelijke resultaten inleverden.) Behalve voor de examens in de vertalingen van de teksten die in Duits en Engels waren gesteld, had ik het gevoel dat ik geen problemen met de schriftelijke opgaven had gehad. De resultaten van alle vakken, behalve die van de talen, werden in de twee weken die op het examen volgde via de post thuis gestuurd. Mijn resultaten waren negens en tienens, met uitzondering van natuurkunde waarvoor mijn werk met een zeven werd gewaardeerd. Die zeven snapte ik niet. Tijdens de bespreking van de opgaven kreeg ik het aan de stok met de natuurkunde leraar (meester Bruna). Hij had een deel van mijn resultaten als onjuist beschouwd en ik bestreed dat. Na een half uurtje bakkeleien bleek dat mijn interpretatie van de opgave (het had met staande en lopende trillingen te maken) even correct was als de interpretatie die de overige examinandi daaraan hadden gegeven. Ik nam daarop aan dat Bruna er voor zou zorgen dat mijn cijfer zou worden gecorrigeerd en dat ik in plaats van een zeven een tien voor natuurkunde zou krijgen. De man heeft me schandelijk in de steek gelaten. Op de eindlijst pronkte een zeven en verdere protesten bleven vruchteloos. Omdat de schriftelijke examens in de exacte vakken allen met een zeven of meer waren beoordeeld, werd ik van een mondeling examen in deze vakken vrijgesteld. Wel moest ik in de drie vreemde talen een gesprek met de leraar en een gecommiteerde voeren. Dat ging uitstekend in het Frans, matig in het Engels en ronduit bedroevend in het Duits. De combinatie van de schriftelijke en mondelinge examens leverden dan ook respectievelijk een acht, een zes en een vier op. Het opstel (ik had gekozen voor de titel: "Hoe eren we het best onze gevallen?") en de tekstverklaring (over de doelmatigheid van de oorlog) leverde me in beide gevallen een acht op.

Na de examens volgden er een paar weken van wachten. Drie dagen voor de officiële uitslag nodigde Jan Fokma, een klas- en voetbalclub-genoot, me uit die dagen met hem te gaan zeilen. Hij had een Olympiajol in Grouw liggen en we konden naar een huisje van kennissen van de familie Fokma in Eernawoude zeilen en daar overnachten. De Nederlandse Spoorwegen brachten ons naar Grouw en binnen de kortst mogelijke tijd was de boot opgetuigd en zeilklaar. Het werd een genoeglijke en lome tocht over het Pikmeer en de Friese waterwegen naar Eernawoude. Onderweg stopten we in Wartena om proviand en drinkwater in te slaan en tegen vier uur 's-middags meerden we af en richtten we ons verblijf(je) in. Het huisje lag op een klein eilandje en de kortst mogelijke afstand naar vastere grond was een dikke driehonderd meter. Stom genoeg hadden we vergeten rekening te houden met eventueel veranderende weersomstandigheden. Dat werd ons diezelfde avond duidelijk toen er een zwaar onweer losbarstte. Tot overmaat van ramp bleek de generator niet te werken, hetgeen betekende dat we van licht en warmte verstoken waren. Met behulp van wat kaarsen en eten uit blik brachten we de avond door en doken al vroeg

onder de wol (eigenlijk bestond die wol uit wat dunne dekentjes) om enigszins warm te blijven. De volgende dag bleef het noodweer aanhouden. Pogingen om met de boot het eilandje te verlaten, mislukten. De stormachtige wind woei over het water in de richting van de plaats waar de jol lag afgemeerd en in deze situatie zagen we absoluut geen kans de boot te verplaatsen. Het weer was bovendien veel te slecht om zelfs maar een ontsnappingspoging te kunnen ondernemen. We zaten dus weer een heel etmaal opgesloten en de daarop volgende dag zou de uitreiking van de diploma's plaats vinden. We brachten de dag weer door met een poging onze rammelende magen met het voer uit glas en blik te vullen en een ontzettend lang partijtje schaak te spelen. Weer zochten we om ongeveer acht uur 's-avonds onze slaappleaatsen op en vielen bij het geluid van een huilende wind en striemende regen in slaap in de hoop dat het weer wat op zou klaren. Jan stelde voor dat, als het enigszins mogelijk was, we naar Wartena zouden proberen te zeilen (of te roeien) om daar de bus naar Leeuwarden te nemen. Omdat we beide vergeten hadden onze horloges mee te brengen, waren we ook in een soort tijdloze toestand verzeild geraakt. Midden in de nacht werden we beide wakker van een intense stilte. De wind was gaan liggen en het regende ook niet meer. Daarna deden we geen oog meer dicht en toen de zon tegen de Oostelijke hemel aankondigde dat het dag begon te worden, paktten we onze spullen bij elkaar, sloten het huisje af en maakten de jol zeilklaar. De voorraad wind was kennelijk opgebraakt want van zeilen kwam niets terecht. We gingen beide op de riemen en dat wat er nog aan windreserves over af, werd onmiddellijk gebruikt om onze voortgang wat te bespoedigen. Toen we in de buurt van Wartena kwamen, besloten we om het plan van Jan uit te voeren, de boot daar af te meren en met behulp van een bus (of een melkauto) huiswaarts te keren. Bij het naderen van Wartena konden we eveneens kennis nemen van de tijd die de klok van de kerktoren aangaf. Het bleek half zes te zijn. Omdat het ceremonieel van het uitreiken van de diploma's om elf uur plaats zou vinden en de wind zich weer wat meer ging roeren, besloten we onze tocht naar Grouw te vervolgen, waar we om acht uur afmeerden. Na de boot te hebben afgemeerd en -getuigd, wandelden we naar het stationnetje en waren een uurtje later thuis. Tien uur 's-ochtends. Ik had geen tijd mijn ouders over onze avonturen in te lichten, verkleedde me en spoedde me naar het Zaailand, waar de gezamenlijke vijfde klassen al in een min of meer beklemmende spanning waren samengestroomd. Om elf uur werden eerst de namen afgeroepen van hen die niet voor het examen waren geslaagd. Daarna kwamen de namen van degenen die later een herexamen af moesten leggen. Vervolgens werden de geslaagden de lerarenkamer binnengeleid en werd hun door directeur Ferwerda meegedeeld dat ze in het bezit waren gekomen van hun HBS-diploma. De namen van de gelukkigen werden in alfabetische volgorde afgeroepen en met een felicitatie konden ze hun diploma en cijferlijst in ontvangst nemen. Ik wist dat ik laat aan de beurt zou komen, mijn familienaam heeft me nooit vooraan op welke lijst van namen dan ook geplaatst. Maar toen Ferwerda Westra en Zweverink begon af te roepen, wist ik dat er iets aan de hand was. Na Bertus Zweverink was ik de enige die overbleef en ik stond de groep leraren, die pontificaal achter de grote halfronde tafel zaten, vragend aan te staren. Ferwerda nam het woord. Hij maakte me duidelijk dat men diep beschaamd was over de vier die ik voor de Hoogduitse taal bijeen had gesprokkeld, temeer omdat naar zijn zeggen ik over de totaalcijfers het hoogste van alle leerlingen had gescoord. Over de fraaie aanblik van de vele negens en tienen repte hij niet. In zijn ogen had ik gefaald en had de totale vergadering van leraren met pijn in hun hart moeten besluiten dat ze me een diploma niet konden onthouden, maar dat ik de enige leerling was

geweest waarover ze nadrukkelijk hadden moeten onderhandelen of ze me al dan niet een herexamen moesten geven. Het bleek later dat Alkema, mijn wiskundeleraar, zich daar met hand en tand tegen had verzet. Bij dat alles vergat ik mijn bezwaren tegen de zeven die ik voor natuurkunde had gekregen, kenbaar te maken. Ik verliet de kamer in een ietwat verdwaasde toestand. Dat was echter snel vergeten.

Die zomer hadden mijn ouders de pastorie van de doopsgezinde kerk in West-Terschelling afgehuurd. Bertus Zweverink, met wie ik dat jaar regelmatig had opgetrokken en die mijn klasgenoot op de Kweekschool voor de Zeevaart zou worden, vergezelde ons en we beleefden op dit immens boeiende eiland een paar schitterend weken.

Kort daarop nam ik afscheid van mijn jeugd en werd ik in het keurslijf van de op succes jagende klasse van jonge Nederlanders geperst.

2.7 It beste lân fan Ierde

Zo raasde ik door mijn jeugdijaren in Fryslân heen. Een provincie waarvan ik intens ben gaan houden zonder me daar in die jaren bewust van te zijn geweest. Hoewel Fryslân in die tijd nog altijd als Friesland werd aangeduid, denk ik dat de echte Friese naam van dit land beter bij haar karakter en natuurlijke schoonheid past. Dat karakter wordt gekenmerkt door een weldadig aandoende onbuigzaamheid en weerbarstigheid. Een karakter waarin stormen hun invloed op de manifestaties van land en water slechts beklemtonen, waarin verkwikkende regenbuien voor een omlijsting van de weerbarstigheid zorgen, en waarin droge, loom makende en naar verkoeling snakkende zomerse dagen de eigenschappen van het Friese land met een moederlijke mantel der liefde accentueren. In alle mogelijke omstandigheden wordt die natuurlijke schoonheid van het land versterkt door de lotsverbondenheid die ik met die manifestatie van haar bijna onbeschrijfbare pracht en praal beleef.

Natuurlijk bleven de eerste indrukken beperkt tot de directe omgeving van een provinciestad, waarin de kanalen de stad in een aantal duidelijk herkenbare districten verdeelde. Maar de aantrekkingskracht van bijvoorbeeld de Harlingertrekvaart was dusdanig sterk, dat mijn eerste buitenstedelijke verkenningen het land langs dat kanaal betroffen. En hoe verder ik mijn tochten als zes- of zevenjarige langs de oevers van die trekvaart uitstreekte, hoe meer ik tot de ontdekking kwam dat de daaraan grenzende weilanden, slootjes, weggetjes, bos- en struikpartijtjes en boerenerven een ongekennde bekoring op mij begonnen uit te oefenen. Ik begon me bewust te worden van een aantrekkingskracht van dit land dat ik op geen enkele andere plaats op aarde heb ondervonden. De weilanden met hun vroege ochtend dauw, de laaghangende mist, de trillingen van de warme opstijgende lucht op de zeldzame dagen van grote hitte, de geur van de weilanden na de pas gevallen regenbuien die vermengd werd met de prikkelingen die het land zelf op mijn reukorgaan uitoefenden; alles nodigde uit tot ontboezemingen van geluk en dankbaarheid dat ik temidden van deze overweldigende schoonheid de tocht door de geschiedenis van mijn eigen leven hier in Fryslân had kunnen starten.

Op mijn twaalfde jaar kreeg ik van Vader een polsstok. Het bleek een gouden greep te zijn. Vanaf dat moment hield geen sloot mijn ontdekkingstochten door het Friese landschap meer tegen. Hoewel de polsstok een uitermate efficiënt gereedschap bij het zoeken naar de eerste leg van de kievieten is, gebruikte ik de lange paal met de klos aan het uiteinde voor mijn

zwerftochten. Eieren zoeken was wel de laatste bezigheid waarvoor ik me interesseerde. Tegen het einde van de winter ging ik vaak op de fiets naar de weilanden bij de Boxummerdam om me van de stand van het smelten van het ijs in de slootjes op de hoogte te stellen. Ik kon dan urenlang aan de slootkant naar het leven in en rond die slootjes zitten kijken. Tijdens de Paasvakanties ging ik al heel vroeg op stap. Meestal trok ik de deur al voor zes uur achter me dicht en met de polsstok over de schouders ging ik op weg naar de Zwette, het kanaal(tje) dat de Harlingertrekvaart met Sneek verbindt. Mijn ontdekkingsstochten begonnen meestal aan de andere zijde van de spoorweg van Leeuwarden naar Harlingen en het kwam nogal eens voor dat een knorrige lege maag een aanduiding van de tijd was. Ik liet mijn fantasieën de vrije loop en genoot van elke minuut die ik in dit groene, vlakke land doorbracht. Wat mij verder aantrok was niet alleen de kleur en de geur van de weilanden, maar de ongekeerde uitgestrektheid van de wereld rondom me heen. Een wereld die slechts werd onderbroken door de silhouetten van de boerderijen, de lange groene afscheiding van de dijken die dit land tegen een te wilde uitbarsting van de natuur beschermden, en het profiel van de stad dat ik al lang achter me had gelaten. Eieren bracht ik nimmer mee. Wel koude en natte voeten als de sloot breder bleek te zijn dan mijn vaardigheid om de droge overkant ervan te bereiken. Het kwam zelfs een keer voor dat de stok in de modder werd vastgezogen en in het midden van de springmanoeuvre bleef staan. Die hopeloze toestand werd opgelost toen de stok zijdelings begon weg te glijden en ik midden in de sloot tot de erkenning moest komen, dat ik mijn actie deze keer verkeerd had ingeschat. Echter, de mooiste momenten waren die waarop ik door de dauw en de laaghangende mist werd opgeslokt en de indruk werd gewekt dat de kanalen en sloten als het ware in die mist omhoog werden gezogen. Lucht, water en land werden dan een onherkenbaar mengsel van minuscuul kleine parelende waterdruppels waarin het licht van de opkomende zon voor ontelbare schakeringen van glinsterende kleuren zorgde. Ik voelde me tegelijkertijd verloren en verenigd met deze uitbundige uitingen van de natuur. Later zou de ballade “Mon plat pays” van Jaques Brel de herinneringen aan die emoties nog versterken en zijn liefdeslied opgedragen aan het Vlaamse landschap, doet me bij iedere uitvoering ervan naar mijn jeugd in dat ongerepte en uitgestrekte landschap verplaatsen.

Waren die vroege lentedagen een ontboezeming, de winter kleurde zo op haar eigen kenmerkende wijze het Friese landschap. De combinatie van de met sneeuw bedekte weilanden en de verharde sloten en kanalen, waartegen de silhouetten van dorpen, boerenplaatsen en bospartijen afstaken, had een even grote invloed op mijn emotionele verbondenheid als de vroege dauw en laaghangende bewolking in de prille eerste weken van de lente. Bij elke mogelijke gelegenheid trok ik met de schaatsen (Friese doorlopers) en dik ingepakt er op uit. Als de kanalen en meren bevroren waren, voerde me dat naar de Grote Wielen van waaruit Oudkerk en Dokkum bereikbaar waren. Een ander doel was de Zwette. Door de landerijen die ik zo goed bij mijn zwerftochten door de weiden had leren kennen, kon ik met volle teugen van de besneeuwde velden, struiken, hekken en dorpjes genieten. Versterkt en gehard door de vrieskoude lucht was de wereld voor mij een toonbeeld van absolute volmaaktheid geworden. Het kwam bij die gelegenheden nogal eens voor dat ik de tijd vergat en te ver van mijn beginpunt was afgedwaald. Meer dan eens kwam ik in donker ver na zeven uur ‘s-avonds thuis, maar mijn gezonde uitstraling voorkwam iedere keer weer het vaak onvermijdelijke standje.

Van de zomer herinner ik me de kilometers lange fietstochten naar Bergum, Drachten, Dokkum,

de glooiende en met bossen bezaaide heuveltjes van Gaasterland, het klotsende water van de Friese meren en de historische Compagnie-dorpen waar de turfgravers en hun gezinnen nog maar kort geleden hun moeizame bestaan sleten. Hier werd ik steeds weer geconfronteerd met een landschap dat een grote mate van melancholie uitstraalde. Een ontboezeming was het om daarna in de bosrijke omgeving van Beetsterzwaag en Appelscha te verdwalen. Of ingesloten door de Friese meren de bekoring van de schitteringen van de klotsende golven tegen de rijk begroeide walkanten te ondergaan en temidden van al die landschappelijke fraaiheden als het ware aan den lijve de historie van de oude stadjes zoals IJlst, Sloten, Heeg, Balk en Makkum in te ademen. Van mijn tochten naar het Noorden van Friesland blijft mijn eerste grote fietstocht met Vader naar Oude Bildtdijk in mijn geheugen vastgeroest. Vaak heb ik in mijn eentje die tocht naar de dijken en de vroegere haven Zwarte Haan, van waaruit beurtschippers naar Ameland en Terschelling voeren, herhaald. Aan één van die tochten bewaar ik een speciale herinnering. Met Francine probeerden we al fietsend van Zwarte Haan naar Harlingen te gaan. Grote kuddes schapen versperden onze weg en moe van deze constante onderbrekingen nestelden we ons op de dijk en keken in een soort trance naar de helblauwe Waddenzee aan de ene kant en een uitgestrekt gebied van aardappelvelden aan de andere zijde van de dijk. Het klimaat was drukkend en de dag voelde loom aan. Een enorme stilte daalde om ons heen. Ver weg, aan het einde van de velden waren de omtrekken van de dorpen, die zich half onder grote boompartijen hadden verscholen, zichtbaar. Het enige geluid wat die stilte doorbrak was het blaffen van een hond, ver weg, ver van ons vandaan. Het was een dierbaar moment, waarin alles wat het Friese land ons te bieden had, in grote dank en een gevoel van nederige overgave door ons werd opgezogen.

Mijn herinneringen aan Fryslân zijn vaak het anker geweest dat me de moed gaf grote moeilijkheden onder ogen te kunnen zien en die met de weerbarstigheid die het Friese landschap kenmerkt, tegemoet te treden.